

ÁLLAMI SEMLEGESSÉG ÉS ÁLLAMI SZÓLÁSSZABADSÁG

*Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlata
a vallási jelképek közterületen való használatával
kapcsolatban, európai kitekintéssel*

KOLTAY András*

Lábady Tamás nevével 18 éves koromban, újdonsült jogi egyetemistaként találkoztam először. Bár az általa jegyzett tárgyat értelemszerűen akkor még nem hallgattam, folyosói és büfébeli beszélgetések alkalmával elő-előkerült a neve. A számomra akkor már öreg veteránnak számító másodévesek mindig áhítattal említették őt, előadásairól anekdotázva, illetve tárgya, a polgári jog iránti kötelező – az előttük álló vizsgák miatti erős aggodalommal vegyes – tisztelettel. Tudtam róla azt is, hogy alkotmánybíró (bár alig volt fogalmam arról, mit csinál az Alkotmánybíróság), márpedig az alkotmánybírók nagy autóval járnak, jellemzően hosszú, fekete lebernyeget viselnek aranyláncsal és fő tevékenységük az, hogy nagyon szigorú tekintettel méregetik embertársaikat.

Újabb találkozásaim Lábady Tamással mint a magánjog előadójával és az általános részi tankönyv szerzőjével – egy évvel az első alkalom után – történtek, azaz én mint az anyagban elveszett diák, ő mint a katedrán álló tanár, illetve a könyvborítón feltüntetett név voltunk ezen alkalmakkor jelen. A könyv – amely azóta méltán klasszikussá vált, mint a polgári jog tudományának múlt századvégi remekműve – egy héttel a vizsgám előtt jelent meg, és eléggé nehezen kivitelezhető feladatot állított elem. Balszerencsémre – legalábbis előzetesen mindenképpen annak véltém – következő találkozásom rögtön a vizsgán történt a könyv szerzőjével. Amikor leültem elé, nagyjából biztos voltam abban, hogy ebben a vizsgaidőszakban nem fogom tudni megfelelően lezárni az érintett tárgyat. Amikor azonban a felelet közben a kötet elején szereplő Radbruch-idézetet – mintegy tizenkilencre lapot kérve – elmondtam

* Egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Magánjogi és Kereskedelmi Jogi Tanszék. A szerző köszöni Csink Lóránt, Jakab András, Fekete Balázs és Péteri Zoltán észrevételeit, javaslatait, amelyeket a kézirat korábbi változataihoz fűztek.

(„A magánjog: minden jogok szívkamrája”), Lábady tanár úr leplezetlen mosollyal hátradőlt székében, és egy nagyvonalú mozdulattal, töltőtollával beírta számomra a jelest. Kitámolyogva a teremből, nem értettem, pontosan mi történt most velem, és nem tűnt nagyon valószínűnek, hogy e kezdeti találkozásokat még sok másik, ezeknél jóval oldottabb légkörű fogja követni.

Amikor évekkkel később – Jobbágyi Gábor professzor úr hívására – tanársegéd lettem a tanszéken, néhány hétig nem tudtam, hogy mit kezdjek Lábady tanár úrral. Hogyan köszönjek neki, ha találkozunk? Miről beszélgessek vele? Kell-e ezt egyáltalán erőltetni? Mit jelent az, hogy akárhogy is, de immár kollégák lettünk? Tanszéki szobatársam, Martonyi Zsuzsanna segített át ezen a krízisen, aki minden hétfő délelőtt jogosult volt egy kötetlen csevelyen részt venni Lábady tanár úr szobájában és jelenlétében. Néhány hét elteltével az ő ösztökélésére bátoritanul vele tartottam ezen alkalmakra.

Innentől a többit már nem tudom az előzményekhez hasonló élességgel felidézni. Ugyanis azonnal magával ragadott Lábady tanár úr szelíd segítőkészsége, emberi kisugárzása, európai műveltsége, fesztelen humora és barátságos közvetlensége. Azóta – immáron több mint egy évtizede – szoros szakmai és emberi kapcsolatban állunk, és ez idő alatt sok minden történt velünk. Én biztosan gazdagodtam e történések közben, az ő vonatkozásában ez óhatatlanul jóval mérsékeltebben lehet csak igaz. Megtanultam tőle, hogy a polgári jog is művészetté emelhető, és hogy nincs sok értelme művelni, ha nem helyezzük mellé az európai kultúra vívmányait, az irodalom teljesítményeit, a történelem tapasztalatait, a filozófiai gondolkodást. Megtanultam, hogy az emberi méltóság olyan érték, amely egyrészt transzcendens, a jogi szabályozás felett álló, másrészt a földön járó jogi dokumentumok nyelvére is lefordítható, a jog eszközeivel is megragadható és megragadandó. Megtanultam, hogy a szakma – akár mennyire is művésze valaki – mindig csak a Gondviselő és a család után következik a sorban; adósságainkat először előbbieknak kell lerónunk. De nem folytatom, mert a Tanár Úr még rám pirít, ha ezeket olvassa; mert ugyan ő is szereti, ha szeretik, de nem szereti azt, amit túlzásnak vagy hízelkedésnek vél.

Mindezek okán, és még sok más miatt, amit egy tisztelgő kötetben számba venni lehetetlen, szeretettel köszöntöm Lábady Tamást jeles jubileuma alkalmából! Egy olyan témát választottam tanulmányom tárgyául, amely ugyan messze esik a polgári jogtól, de talán közel áll az Ünnepeklődéséhez. Volt módom a Tanár Úr több előadását, beszélgetését meghallgatni a kereszténység társadalmi szerepével kapcsolatban, ezért reménykedem benne, hogy érdeklődése felkeltésére irányuló szándékomat, és a nyomában megszülető írásomat szeretettel fogadja majd.

1. Bevezetés

Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának Első Kiegészítése szerint „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában” (*Establishment Clause*).¹ A vallás „alapításának” alkotmányjogi értelmezése, és az állam mozgásterének meghatározása e tekintetben elsődlegesen a szövetségi Legfelső Bíróság feladata, amelynek számos döntése szól az állam és az egyházak, illetve a vallás szétválasztásáról. A vallási jelképek „hivatalos”, azaz állami, kormányzati, önkormányzati, bíróságok általi stb. használata ugyanakkor a Supreme Court gyakorlatában az elmúlt negyedszázadban jelentkezett alkotmányjogi problémaként. Hogy a kérdés az alkotmányjogi „nehéz esetek”² (*hard cases*) körébe tartozik, annak tanúbizonyságát adja az ellentmondásoktól nem mentes legfelső bírósági gyakorlat. A probléma viszonylag újszerű felbukkanása pedig az amerikai társadalmi viszonyok, illetve a társadalom valláshoz való hozzáállásának a módosulására is egyértelműen utal.

Számos alsóbb fokú bírósági döntés is született e kérdések vonatkozásában, de ezek áttekintésére nem volt módom, ráadásul a Legfelső Bíróság gyakorlata egyébként is köti az alsóbb bíróságokat, tehát a Supreme Court döntései kiemelt jelentőséggel bírnak, külön vizsgálatuk közel teljes képet adhat az amerikai alkotmányos gondolkodásról.

A tanulmány vége felé kitérek az Emberi Jogok Európai Bírósága által a közelmúltban eldöntött *Lautsi-ügyre* is, hiszen az feltűnő hasonlóságokat mutat az amerikai esetekkel, egyben jelzi, hogy a tengerentúlon felmerült alkotmányjogi probléma egyre inkább Európában is jelentkezik. Az amerikai és az európai jogfelfogás, valamint társadalmi helyzet hasonlóságai is lehetővé teszik ezt az összehasonlítást. A washingtoni bírák álláspontja így nem csupán az európai szem számára is érdekes jogi kuriózum, hanem saját jövőbeni ügyeink eldöntésekor is figyelembe vehető, releváns vélemény.³

¹ http://hungarian.hungary.usembassy.gov/constitution_in_hungarian.html. Eredeti nyelven: „Congress shall make no law respecting an establishment of religion, or prohibiting the free exercise thereof...”

² Ld. H. L. A. HART: *A jog fogalma*. (ford. TAKÁCS Péter) Budapest, Osiris, 1995.

³ A tanulmányban az államnak „betudható” cselekvésekre utalva egységesen magát az államot tüntettem fel annak alanyaként, függetlenül attól, hogy az adott jelképet a (tag)állam, annak kormánya, bírósága, vagy esetleg egy helyhatóság használta-e az egyes ügyekben; az amerikai terminológiában használt *government* így például nem „kormányzatként” (ami fordításként pontos volna), hanem „államként” szerepel a szövegben. Ennek oka az, hogy valójában mind a kormányzat, a helyi önkormányzat vagy a bíróság is az állam megtestesítőjeként lép fel ezen ügyekben, amelyet az Első Alkotmánykiegészítés korlátoz és kötelez.

2. A Legfelső Bíróság ítéleteinek áttekintése

2.1. Az állam által használt jelképek

2.1.1. Ünnepek alatt használt jelképek

A) *Lynch v. Donnelly (1989)*⁴

A Rhode Island-i Pawtucket városa minden évben egy karácsonyi összeállítást helyez el egy nonprofit szervezet tulajdonában álló, a város bevásárló-negyedében található parkban. Az összeállítás részét képezi – többek között – egy Mikulás-ház, egy karácsonyfa, egy „Ünnepi üdvözlő” feliratú tábla, valamint egy jászol – azaz egy betlehem-i jelenet –, amely több mint negyven éve látható az éves összeállítás részeként. Az alperesek (az alsóbb fokú bíróságok döntéseinek felperesei) a szövetségi kerületi bírósághoz benyújtott keresetükben tiltakoztak a jászol felállítására ellen, mivel – álláspontjuk szerint – az összeegyeztethetetlen az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezésével. A kerületi bíróság a keresetnek helyt adott, és eltiltotta a várost a jászol karácsonyi összeállításban való felhasználásától. A másodfokú bíróság a döntést helyben hagyta, így került az a szövetségi Legfelső Bíróság elé.

A többségi döntést Burger főbíró jegyezte, O'Connor bíró párhuzamos véleményét írt, míg Brennan és Blackmun bírák (akikhez három, illetve két bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmazott meg. A többségi döntés szerint a jászol vallási jelentősége ellenére Pawtucket városa nem sértette meg az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket.

Az indokolás szerint az alkotmány nem írja elő az állam és az egyház teljes szétválasztását; a pusztán vallási tolerancián túlmenően megerősíti a vallások iránti nyitottságot és határozottan tiltja a bármely vallás ellen irányuló ellenségeséget. Az ennél is szűkebb körű előírások már „érzéketlen közönynek” minősülnek, azonban nem ez volt az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések célkitűzése. Az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések értelmezése összhangban áll az Alkotmány kidolgozó szándékainak korabeli értelmezésével. Mutatja az alkotmány szövegezőinek vallási nyitottságát, azt, hogy sem ők – akik egyben az első kongresszus képviselői is voltak –, sem pedig maga a kongresszus nem talált az állam és egyház szétválasztása tekintetében semmi kivétlnivalót például abban, hogy a kongresszus épületében lelkészek napi imát mondjanak. Az Egyesült Államok történelmét áthatja a vallás hétköznapi életben betöltött szerepének hivatalos elismerése, valamint a nyitottság minden egyes vallás és minden egyes vallá-

⁴ 465 U.S. 668 (1989).

sos megnyilvánulás iránt, továbbá hasonlóan erőteljes a vallásokkal szembeni ellenségesség elutasítása. Az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések alkalmazása terén a Legfelső Bíróság nem az abszolutista megközelítést alkalmazta. A vallások számára általában, vagy valamely vallásnak különös kedvezményt vagy különös elismerést nyújtó állami aktusok és jogszabályok rutinszerű megsemmisítése helyett a bíróság minden esetben alaposan megvizsgálja a kifogásolt aktust vagy jogszabályt, hogy megállapítsa, az ténylegesen az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések megsértésének tekinthető-e, illetve ilyen irányba mutat-e. Az egyes esetekben szükséges elhatárolási folyamat során gyakran hasznosnak mutatkozott azt vizsgálni, hogy a kifogásolt jogszabály vagy aktus világi célt szolgál-e, hogy legfontosabb vagy elsődleges hatása valamely vallás előmozdításában vagy korlátozásában áll-e, illetve, hogy az állam és valamely vallás között túlzott mértékű összefonódást eredményez-e. A bíróság azonban mindig is tartózkodott attól, hogy ezen az igen érzékeny területen akár egyetlen mérce vagy szempont alkalmazásához kösse magát.

A jelen ügyben a vizsgálódás középpontjában a karácsonyi időszak kontextusába helyezett jászol állt. A bíróság megállapította, hogy az ügy iratai szerint a város világi célok érdekében használta fel a jászolt a karácsonyi összeállításában, és nem törekedett valamely vallás megengedhetetlen támogatására, illetve cselekménye nem vezetett az állam és valamely vallás túlzott mértékű összefonódásához. A város a kongresszus és a nemzeti hagyományok által is elismert ünnep megtartása és az ünnep eredetének bemutatása céljából mutatta be az összeállítást; e célok jogszerű világi célkitűzéseknek minősültek. A jászol felhasználása az összeállításban legfeljebb közvetett, távoli, illetve járulékos jellegű előnyt nyújthatott egy vagy több vallás vagy hit számára, és nem jelentett komolyabb támogatást a vallásosság számára, mint a karácsony eredetének a kongresszus vagy a végrehajtó hatalmi ág általi elismerése, vagy éppen a vallásos tárgyú festmények állami finanszírozású múzeumokban történő elhelyezése. A jászol felhasználása révén a vallások számára nyújtott és a bíróság által felismert támogatás mértéke nem haladta meg a jelentős, ugyanakkor az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel korábban összeegyeztethetőnek minősített támogatás mértékét. Az igazgatási jellegű összefonódás tekintetében nem merült fel arra utaló bizonyíték, hogy az egyházi hatóságok a jászol város általi beszerzése előtt, vagy azt követően beleszóltak volna a kiállított összeállítás tartalmába vagy kialakításába. A jászol fenntartása nem járt költségekkel, és – mivel az ügy idején 200 dollár becsértékű jászol a város tulajdonában áll – a vagyongyarapodás mértéke is elhanyagolható. A politikai jellegű nézeteltérések önmagukban nem nyújthatnak alapot az egyébként megengedhető cselekmények érvénytelenítésére, emellett pedig nem állt rendelkezésre arra utaló bizonyíték, hogy a város negyven éves karácsonyi ünnepi ha-

gyománnyainak gyakorlása során bármikor politikai súrlódás vagy nézeteltérés alakult volna ki a jászol szerepével kapcsolatban.

Burger főbíró szerint ironikus volna, ha – a nyugati világban húsz évszázada, az Egyesült Államokban pedig a nép, a végrehajtó hatalom, a kongresszus és a bíróságok által két évszázada elismert esemény ünneplésének részeként – a jászol megjelenése az összeállításban olyan mértékben „megmételtyezné” a kiállítást, hogy az összességében okot adna az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelmének megállapítására is. Túlzott mértékű, a történelemmel és az amerikai értékekkel egyaránt összeegyeztethetetlen lépés lett volna megtiltani e passzív jelkép használatát, miközben számos közterületen – köztük iskolákban – hagyományosan dicsérető himnuszokat és karácsonyi énekeket mutatnak be és adnak elő, és a kongresszus és a tagállami jogalkotók is imával kezdik a nyilvános üléseiket.

O'Connor bíró párhuzamos véleménye kiegészíti a többségi indokolást. Megállapítja, hogy az állam és az egyházak szétválasztása mind a vallási felfogások támogatását, mind azok elutasítását kizárja. Ennek célja az, hogy biztosítsa a sokféle hitű és felfogású egyének egyenlőségét a politikai közösségben; senki ne érezhesse magát sem kívülállóknak, sem pedig bennfentesnek e közösséghez (és így az államhoz) való viszonyában. A jászol felállítása nem hordozott efféle üzenetet, illetve a kereszténység támogatását, a városi hivatalnokok célja mindössze egy közös ünnep megtartása volt, hagyományos jelképeinek használatán keresztül. Az összeállítás nem „semlegesítette” a jászol vallási jelentőségét, de mégis „közömbösítette” azt, mint ahogyan egy vallási tárgyú kép jelentése is semlegessé válik egy állami múzeumban.

Brennan bíró (akihez Marshall, Blackmun és Stevens bírák csatlakoztak) különvéleményt fogalmazott meg, melyben elutasította a többségi döntést. Brennan szerint valamennyi méltányolható szekuláris cél (ti. az ünnep megtartása) elérhető lett volna a jászol felállítása nélkül. Azonban a betlehemi születés ábrázolása az állam imprimatúráját helyezte a keresztény hitbeli felfogásra. Brennan a többség azon felfogásához, miszerint a vallás állam általi elismerése elfogadható, hozzátette, hogy szerinte az nem népszerűsíthet vagy támogathat egy konkrét vallást, de általában a vallásokat sem. A történelmi hagyományok önmagukban nem igazolják a város magatartását, a fő kérdés az, hogy a vizsgált gyakorlat „jár-e azon következmények veszélyével, amelyekről az Alkotmány szövegezői igencsak tartottak.”

B) County of Allegheny v. ACLU (1989)⁵

Az ügy tárgya a Pittsburgh belvárosában évente felállított két közterületi ünnepi összeállítás alkotmányos megítélése volt. Az egyik – Jézus születését ábrázoló és egy jászolt is tartalmazó – összeállítást az Allegheny megyei bíróság „legfontosabb”, „legszebb” és „leginkább nyilvánosnak” tekinthető részén, a bíróság épületének főlépcsőjén helyezték el. A jászol a Holy Name Society, egy katolikus társaság adománya volt, és az adományozóra utaló jelöléssel volt el látva. A jászol csúcsán egy „Gloria in Excelsis Deo” (Dicsőség a magasságban Istennek) feliratú táblát tartó angyal volt látható. Az ügy tárgyát képező másik ünnepi látványosság egy, a város- és megyeház előtt, a város 45 láb magas karácsonyfája mellett elhelyezett, 18 láb magas hanukai menóra volt. A fa lábánál a polgármester nevét, valamint a város szabadság iránti tiszteletét kifejező feliratot helyeztek el. A menóra a Chabad zsidó közösség tulajdonában állt, azonban azt a város tárolta, állította fel, és távolította el minden évben. Az American Civil Liberties Union jogvédő szervezet pittsburghi részlege és hét helyi lakos felperesek a jászol kihelyezésétől, és a menóra felállításától való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be a megye, illetve a város ellen, arra hivatkozva, hogy azok felállítása sértette az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezéseit. A kerületi bíróság – a *Lynch v. Donnelly* ügyben hozott ítéletre támaszkodva – a keresetet elutasította, megállapítva, hogy nem sérti az állam és az egyház szétválasztását előíró rendelkezéseket, ha egy város egy magánparkban az éves karácsonyi látványosság részeként egy jászolt is felállít. A másodfokú bíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság döntését, és megállapította, hogy az adott ügyben a jászol és a menóra felállítása a kereszténység és a judaizmus megengedhetetlen állami támogatásának tekintendő.

A többségi döntést Blackmun bíró jegyezte, O'Connor, Brennan és Kennedy bírák (akikhez két, két, illetve három bíró csatlakozott) részben párhuzamos, részben különvéleményt fogalmaztak meg. Összességében négy bíró gondolta azt, hogy mindkét összeállítás megengedhető, három, hogy egyik sem az, és kettő (Blackmun és O'Connor), hogy a menóra felállítása elfogadható, de a jászolé nem. Így alakult ki a többségi döntés, ami valójában két külön döntést jelentett (a menóra tekintetében 6-3, a jászol tekintetében 5-4 arányban).

A többségi döntés alapján tehát a bíróság az ítéletet részben (a jászol kiállításának megtiltása vonatkozásában) fenntartotta, részben (a menóra kiállításának megtiltására tekintettel) megsemmisítette. A többség megállapította, hogy az állam és az egyház szétválasztását előíró rendelkezés alapján bármely, vallást érintő tevékenység abban az esetben engedhető meg, amennyiben legfontosabb vagy elsődleges hatását tekintve – többek között – nem mozdít elő vagy nem

⁵ 492 U.S. 573 (1989).

akadályoz egyetlen vallást sem. Noha a bíróság a vallást alkotmányellenes módon előmozdító kormányzati cselekvés fogalmának kidolgozása során különböző fordulatokat – köztük „támogatás”, „előnyben részesítés”, „preferenciális bánásmód” vagy „elősegítés” – alkalmazott, az alapelv változatlan maradt: az állam és egyház szétválasztását kimondó alkotmányos rendelkezések alapján az állam nem tűnhet úgy, mintha vallási kérdésekben állást foglalna, vagy „a személyek politikai közösségben betöltött szerepe tekintetében bármilyen releváns módon egy adott valláshoz kötődne” (*Lynch v. Donnelly*, O’Connor bíró párhuzamos véleménye). A jászol felállítása – általános összefüggéseit tekintve – sértette az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket. A jászolon látható angyal szavai egyértelműen keresztény üzenetet hordoztak: dicsőség Istennek Jézus Krisztus születéséért. Továbbá, a *Lynch-ügytől* eltérően, a jászol környezetében nem volt látható olyan egyéb elem, amely elterelné a figyelmet erről az üzenetről. Noha az állam kulturális jelenséggént elismerheti a karácsony ünnepét, azt a kereszténység szent napjaként nem ünnepelheti, nem buzdíthat Isten dicsőítésére Jézus megszületése okán. A történelem nem legitimálhat a jászol felállításához hasonló olyan gyakorlatokat, amelyek az állam valamely valláshoz vagy felekezethez való kötődését fejezik ki. A bíróság szerint a vallás támogatásának vizsgálatához nagyban hasonlít annak eldöntése, hogy egy adott gyakorlat az állam vallási elköteleződésének tekinthető-e, azaz az eltéréssel, hogy az elköteleződés megállapításához használt mérce az állam és az előnyben részesített vallás között „nyilvánvaló” kötődést követel meg. A Legfelső Bíróság döntései azonban nem állapítanak meg ilyen jellegű követelményt annak bizonyítása során, hogy az állam egy adott vallást vagy felekezetet előnyben részesített-e, éppen ellenkezőleg, döntései a felekezetek közötti egyenlő bánásmód megsértésére utaló gyakorlatok esetében szigorú vizsgálatot követelnek meg.

Az Alkotmány bármely vallási meggyőződéssel vagy intézménnyel való azonosulás helyett a világi jelleg megtartására kötelezi az államot, éppen a polgárok közötti és vallási alapú hátrányos megkülönböztetés elkerülése céljából. Ennek megfelelően az indokolás szerint bukásra van ítélve az az álláspont, amely szerint a karácsony vallási ünnepként való hivatalos megtartásának tilalma a keresztényekkel szembeni – és a nem keresztényeknek kedvező – hátrányos megkülönböztetés lenne, hiszen az az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezés alapvető premisszájának mond ellen. Másfelől, a karácsony állami ünneplésének az ünnep világi aspektusaira történő korlátozása nem részesíti előnyben a nem keresztények vallási nézeteit a keresztények nézeteivel szemben, hanem pusztán lehetővé teszi az állam számára az ünnep elismerését anélkül, hogy a keresztény hittel való elfogadhatatlan szövetségét fejezné ki.

A többség szerint ugyanakkor, a jászoltól eltérően a menóra felállítása – figyelemmel annak „adott fizikai környezetére” – nem ütközött a vallás támo-

gatása tekintetében érvényes tilalomba. A menóra, a karácsonyfa és a szabadságot köszöntő felirat együttes bemutatása nem minősült a keresztény és zsidó vallás megengedhetetlen támogatásának, mindössze annak elismerését jelentette, hogy a karácsony és a hanuka ünnepe egyaránt a társadalomban világi státuszt szerzett téli ünnepi időszak részét képezi. Ezt az álláspontot támasztja alá az a széles körben elfogadott nézet, miszerint a karácsonyfa a karácsonyi ünnepi időszak legfontosabb világi szimbólumává vált. Az ünnepi összeállításban továbbá – méreténél és központi elhelyezkedésénél fogva – egyértelműen a karácsonyfa volt a leginkább hangsúlyos elem, a mellette elhelyezett menóra pedig különösebb nehézség nélkül volt értékelhető annak pusztá elismeréseként, hogy nem a karácsony az egyetlen hagyományos téli ünnep. A menóra helyett egy világibb jellegű alternatíva, azaz a zsidó ünnepre utaló másik jelkép nemléte is kizárta a támogatás megállapítását. A polgármester táblájának elhelyezése szintén megerősítette, hogy a vallási szimbólum állami használata az adott kontextusban nem a vallásos meggyőződés támogatását, mindössze a kulturális sokféleség elismerését jelentette. A fentiekre tekintettel az adott ügyben a bíróság szerint nem sikerült a szükséges mértékben valószínűsíteni, hogy a józan megfigyelő (*reasonable observer*) a több elemből álló összeállítást saját vallási meggyőződésének támogatásaként vagy elutasításaként értékelhetné.

Brennan bíró véleménye (amelyhez Marshall és Stevens bírák csatlakoztak) szerint a menóra felállítása a zsidó vallási naptár „eltorzítását” jelenti, amelyben a hanuka egy kisebb jelentőségű ünnep, azaz a hanukának – ellentétben a karácsonnyal – nincsen szekuláris dimenziója, így a menóra felállítása a zsidó vallással szembeni kivételes bánásmódot jelentette. A város a „szabadság előtti tisztelet” üzenetének kifejezését vallási jelképekkel mozdította elő, holott ez az üzenet nem vallási, hanem „patrióta”, és így sérthette azokat, akiknek a nemzethez való hozzáállása nem kötődik vallási meggyőződéshez.

Kennedy bíró véleménye (amelyhez Rehnquist főbíró, White és Scalia bírák csatlakoztak) szerint mindkét összeállítás alkotmányosan megengedhető volt, a többségi döntés pedig részben indokolatlan ellenséges érzelmet fejezett ki a vallások irányába. Az Első Alkotmánykiegészítés ad némi mozgásteret a kormánynak abban, hogy elismerje a vallás társadalomban betöltött szerepét. A bírácoknak is tekintettel kellene lenniük a régóta, kifogás nélkül működő gyakorlatokra, illetve a korábbi bírósági döntésekre, amelyek a történelmileg kialakult szokásokat tiszteletben tartották. Ezen elismerés határa Kennedyék szerint ott húzódik, hogy a kormányzat nem kényszerítheti rá az embereket a vallás támogatására, vagy a vallásgyakorlásban való részvételre. A kormánynak azonban nem kell korlátoznia önmagát az olyan ünnepek elismerésétől, amelyeknek úgy vallási, mint szekuláris elemei is vannak, a „passzív elismerés” és a „rugalmas alkalmazkodás” pedig elősegíti a társadalmi pluralizmus megvalósulását.

2.2.1. Állandó jelképek

A) *Stone v. Graham* (1980)⁶

Egy Kentucky állam által elfogadott törvény alapján minden állami iskolában kötelező volt elhelyezni a Tízparancsolat egy példányát a tantermek falain. Az egyes példányok alján egy felirat jelezte, hogy a Tízparancsolat a nyugati civilizáció és az Egyesült Államok *common law*-ja alapvető kódexként ismeri el, azaz a dokumentumnak szekuláris jelentősége is van. A felperesek a jogszabály végrehajtásától való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be Kentucky állammal szemben a bírósághoz. A jogszabály alkotmányosságát megállapító első ítélet ellen benyújtott fellebbezés után Kentucky állam Legfelső Bírósága helybenhagyta az elsőfokú döntést.

Az ítélet felülvizsgálata iránti kérelem kapcsán a szövetségi Legfelső Bíróság – egyhangú és együttesen megfogalmazott, *per curiam* döntésében megsemmisítve a korábbi ítéletet – megállapította, hogy a megtámadott jogszabály egyértelműen vallási jellegű cél elérésére törekedett, így az összeegyeztethetetlen az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel. A döntés szerint az „állítólagos” világi célkitűzés nem elegendő az Első Alkotmánykiegészítés sérelmének elkerüléséhez, és az alkotmányellenességet nem zárta ki a törvény azon rendelkezése sem, hogy a fent említett, a szöveg szekuláris jellegére utaló feliratot minden kihelyezett példányon fel kellett tüntetni. Az alkotmányellenességet sem a kifüggesztendő példányok elkészítésének önkéntes, magánfelek általi finanszírozáshoz kötése, sem pedig az a tény nem zárja ki, hogy a Biblia érintett részeit nem hangosan olvasták fel, csupán a falra függesztették ki. A bíróság így a felülvizsgálat iránti kérelemnek helyt adott, az ítéletet pedig megsemmisítette.

B) *McCreary County v. ACLU* (2005)⁷

A felperesek, Kentucky állam két megyéje, nagyméretű és jól olvasható módon kifüggesztette a Tízparancsolat példányait a megyei bírósági épületekben, amelyet követően az American Civil Liberties Union és más felperesek (az Egyesült Államok kódexének [US Code] 1983. §-a alapján) az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések megsértése miatt a feliratok elhelyezésétől való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be a bírósághoz. A felperesek ezt követően határozatokat hoztak, a feliratok még szélesebb körben történő

⁶ 449 U.S. 39 (1980).

⁷ 545 U.S. 844 (2005).

elhelyezése érdekében, annak bemutatása céljából, hogy a Tízparancsolat voltaképpen Kentucky állam „hagyományos jogi kódexe”. A határozatok számos indokra támaszkodtak e megközelítés alátámasztására, köztük például arra, hogy az állam jogalkotója az „etika hercegeként” ismeri el Jézus Krisztust. A Tízparancsolat körül látható összeállítás később nyolc kisebb méretű történelmi dokumentummal bővült ki, amelyek egyetlen közös pontja a bennünk megnyilvánuló vallási jellegű hivatkozás – például a Függetlenségi Nyilatkozat „...az ember teremtője...” fordulata – volt. Az ideiglenes intézkedés alkalmazásakor a kerületi bíróság megállapította, hogy az eredeti összeállításnak semmilyen szekuláris célja nem volt, mivel a Tízparancsolat vallási dokumentumnak minősül. A kiegészített újabb összeállítás esetében sem találtak ilyen célt, mivel a felperesek kifejezetten a kereszténységre hivatkozó alapvető dokumentumokat válogattak össze. Ezt követően a két megye ismét módosított a kiállított tárgyakon, nem hoztak azonban az összeállítás bemutatását engedélyező új határozatot, ugyanakkor nem helyezték hatályon kívül a második változat elhelyezése tárgyában hozott határozatokat sem. Az új – „Az amerikai jogrend és állam alapjai” címet viselő – összeállítás kilenc azonos méretű, bekeretezett dokumentumot tartalmazott. Az egyik dokumentum tartalmazza, és hosszan idézi a Jakab király-féle Bibliából vett parancsolatokat, továbbá bemutatja, hogy azok meghatározó hatással voltak a nyugati világ és e nemzet jogi gondolkodásának alakulására. A parancsolatok mellett bekeretezve látható volt még – többek között – az Egyesült Államok himnuszának szövege és a Függetlenségi Nyilatkozat, amiket a szövegek történelmi és jogi jelentőségét méltató megállapítások egészítettek ki. Az alperes indítványára a kerületi bíróság az intézkedés hatálya alá vonta a harmadik formában elhelyezett összeállítást is, noha a két megye saját állításuk szerint mindössze azt kívánta bemutatni, hogy a Tízparancsolat az amerikai jogrend és állam alapvetésének részét képezi, továbbá polgáraik műveltségét kívánták növelni a bemutatott dokumentumokkal kapcsolatban. A bíróság a Tízparancsolat alapvető értékének kinyilvánítását – a *Stone v. Graham* ügyben hozott döntés alapján – nem világi, hanem vallási célkitűzésnek tekintette, a két megye oktatási jellegű célkitűzéseit pedig – figyelemmel az ügy előzményeire, azaz a kiállított szövegek menet közbeni bővülésére – figyelmen kívül hagyta. Az ítélet helybenhagyása mellett a másodfokú bíróság hangsúlyozta, hogy – a *Stone-ügyben* hozott ítélet értelmében – a Tízparancsolat kiállítása valamely világi üzenettel való szoros összefüggés hiányában vallási tárgyú megnyilvánulásnak tekintendő.

A többségi döntést Souter bíró jegyezte, O'Connor bíró párhuzamos véleményt írt, míg Scalia bíró (akikhez további három bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmazott meg.

A többségi döntés szerint két nyilvánvaló hasonlóság merül fel a *Stone v. Graham* ügyben megítélt összeállítás és a jelen ügy tárgyát képező első össze-

állítás között: a Tízparancsolat szövegét mindkét esetben más, hagyományosan használt szimbolikus megjelenítéstől – például üres táblák – eltérő módon, önállóan, nem pedig egy szekulárisnak tekinthető összeállítás részeként mutatták be. Mivel a Tízparancsolat a zsidó és keresztény vallás és erkölcs történetében egyaránt alapvető szerepet tölt be, a *Stone-ügyben* a bíróság okkal hangsúlyozta, hogy az egyértelműen vallási jellegű üzenet közvetítésének elkerülése érdekében nagy jelentőséggel bír a parancsolatok világi jellegű környezetbe történő behelyezése. Mindkét vallás monoteista (azaz egy istenben hisz), meghatározza a vallási jellegű kötelezettségek részleteit (bálványimádás tilalma, *sabbat* megtartása, hamis eskü tilalma), és még az általánosan elfogadott tilalmakat (köztük az emberölés, lopás stb. tilalmát) is egyértelműen a szöveg kezdetén ki nyilvánított isteni szentség alapján vezetik le. E szöveg bemutatása tehát eltér a szimbolikus jelentőségű – pl. tíz római számot ábrázoló táblával történő – megjelenítésektől, amelyek valamely felekezet szerinti istenhit helyett a jog általános eszméjére való utalásként is értelmezhetők. A vallási üzenet jelenléte nehezen elkerülhető a szöveg megjelenítése esetén, ha a kontextusból nem következik a vallásos nézet hirdetésén túlmutató üzenet. A *Stone-ügyben* vizsgált összeállítás nem ilyen kontextusban szerepelt, a jelen ügyben pedig a felperesek által (egymagában, elkülönítetten) elhelyezett összeállítás sem volt annál jobban védhető. A józan megfigyelő csak azt gondolhatta, hogy a két megye a parancsolatokban kifejezett vallásos üzenetet kívánta hangsúlyozni és ünnepelni.

A két megye második összeállításában – szemben az elsővel – a parancsolatok nem elkülönülten szerepeltek, mivel azok tartalmazták a megyei határozatokban kifejezetten rögzített állami célkitűzések szövegét is. A parancsolatokat kiemelték továbbá a melléjük helyezett egyéb dokumentumok is, amelyek között az egyetlen hasonlóság a bennük található, Istenre történő hivatkozás volt. Az összeállítás középpontjában kizárólag vallásos témájú szövegek álltak, ami bizonyítja, hogy az összeállításban éppen vallási jelentősége miatt szerepelt a Tízparancsolat. Ezt az állami célkitűzést bizonyítja továbbá több vallási jellegű hivatkozás, valamint a határozatokból származó szöveg tanúsága arról, hogy Krisztus maga az etika megtestesítője. Az összeállítás és a határozat összességében vitathatatlanul bizonyítja alkotmányosan megengedhetetlen célkitűzését.

A bíróság többsége szerint kétségekívül indokolt az elsőfokú bíróság következtetése, amely szerint a felperesek harmadik – „Az amerikai jogrend és állam alapjai” címet viselő – összeállítását semmilyen legitimáló erővel bíró szekuláris cél nem indokolta. Ezen összeállítás keretében a parancsolatok más, a megyék által az amerikai államiság történelmi kialakulása szempontjából különösen jelentősnek tekintett dokumentumokkal együtt voltak láthatók. A felperesek a kerületi bíróság ideiglenes intézkedése megszüntetésének elérésére törekedve számos új célkitűzéssel – köztük a polgároknak a bemutatott dokumentumok jelentőségével kapcsolatos művelésére irányuló szándékkal – próbálták

alátámasztani az összeállítás harmadik változatát. A felperesek állításait azonban sem az ügy részleteit közlő elsőfokú bíróság, sem pedig a másodfokú bíróság nem találta meggyőzőnek. A Legfelső Bíróság pedig különös fenntartással vizsgál minden ügyet, ahol sem az első-, sem pedig a másodfokú bíróság nem talált értékelhető világi célokat. Az új célkitűzésekkel kapcsolatos felperesi nyilatkozatok kizárólag perviteli célokat szolgáltak, hiszen azokat nem támasztották alá az újabb összeállítások bemutatását jóváhagyó felperesi határozatok sem. A csupán néhány hónappal korábban a második összeállítás tekintetében hozott határozatokat nem helyezték hatályon kívül, illetve más módon sem semmisítették meg. De e határozatok vallásos szellemiségét még fokozottabban fejezte ki a harmadik összeállítás, amely az első két változatnál is áthatóbb módon idézte fel a parancsolatok tisztán vallási jellegű nyelvezetét. Egyetlen józan megfigyelő sem fogadhatná el tehát azt az állítást, hogy a felperesek elkerülték volna a korábbi összeállítások esetében olyannyira nyilvánvalóan megjelenő vallásos célkitűzést. A kiállított anyagok megválasztása sem utalt olyan egyértelmű tematikára, amely ellensúlyozhatta volna a folyamatosan megjelenő vallási célt. Különös például, hogy az alapvető jelentőségűnek tekintett dokumentumok között található egy nemzeti himnusz, azonban nem szerepel köztük az alkotmány eredeti kidolgozása óta a legjelentősebb strukturális rendelkezéseket beiktató Tizennegyedik Alkotmánykiegészítés. Egy megfigyelő sokkal inkább arra gyanakodhatott ebben az esetben, hogy a felperesek minden lehetséges megoldást megragadva törekedtek arra, hogy a vallási semlegességre kötelezett bíróságok falain vallási tárgyú szöveget helyezhessenek el.

Scalia bíró hosszú és markáns különvéleményt jegyzett, amelyhez Rehnquist főbíró, Thomas és Kennedy bírák csatlakoztak. Scalia a többséget a korábbi bírósági gyakorlat elvtelen alkalmazásával vádolta. Felidézi azon eseteket, amelyekben az egyházak állami támogatását a bíróság alkotmányosnak fogadta el, például adókedvezmények,⁸ vagy a vallási egyesületek számára a diszkrimináció szabálya alóli kivétel⁹ formájában, vagy amikor alkotmányosnak ítélte meg azt a gyakorlatot, hogy a tagállami törvényhozás soros nyitó ülése közös imával kezdődik.¹⁰ Scalia szerint az egyetlen körülmény, ami a semlegességi elv e döntésekben megjelenő értelmezését jelen ügytől elválasztja, az a vizsgált gyakorlatok „kora”, azaz múltbeli időtartamának hossza. Míg a bíróság a régi gyakorlatokat alkotmányosnak ismerte el, itt az újabb emlékműállítás már nem. Scalia szerint a bíróság nem mehet túl messzire a „kikényszerített semlegesség” útján, amely ellentmond a történelmi tapasztalatoknak és a jelenlegi gyakorlatoknak

⁸ *Walz v. Tax Commission of City of New York*, 397 U.S. 664 (1970).

⁹ *Corporation of Presiding Bishop of Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. Amos*, 483 U.S. 327 (1987).

¹⁰ *Marsh v. Chambers*, 463 U.S. 783 (1983).

is. Ha a nyilvános fórumokon a vallás csak teljesen „felekezetszemleges” módon jelenhetne meg, akkor a vallás eltűnhetne e fórumokról. A történelem arra tanít, hogy különbség van az egyetlen Teremtőben való hit elismerésében és a vallás létrehozásában (*establishment*), amely utóbbi az állam számára tilos.

Scalia vitatja többségi döntésben megjelenő azon felfogást is, miszerint a nyilvános fórumokon közzétett vallási jelkép kihelyezésének elsősorban szekuláris célt kell szolgálnia; mint írja, az alkotmány szövegezői keserű iróniával gondolhatnak arra, hogy azon rendelkezések, amelyek által a különféle vallások védelmét kívánták szolgálni, most arra is alkalmasak, hogy bármely olyan jelképet, amelynek vallási tartalma nem teljesen a szekuláris jelentése alá rendelt, száműzzenek a közéletből.

C) *Van Orden v. Perry* (2005)¹¹

A Texas állami Capitolium körül elhelyezett 21 emléktábla és 17 emlékmű között látható egy hat láb magas, a Tízparancsolat kőbe vésett szövegét ábrázoló kőtömb is. A jogalkotási iratok szerint az állam, miután elfogadta a Fraternal Order of Eagles – egy nemzeti szociális, polgári és hazafias szervezet – által felajánlott emlékművet, a Capitolium területét fenntartó állami szerv ajánlása alapján választotta ki az emlékmű helyét. Az Austinban élő és a kérdéses területen tett látogatásai során az emlékművel gyakran szembesülő felperes az emlékmű elhelyezése jogellenességének, azaz az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezései sérelmének megállapítása, valamint az emlékmű eltávolítására kötelező intézkedés iránti keresetet nyújtott be a bírósághoz az Egyesült Államok kódexének 1983. §-a alapján. Az emlékmű és a hivatkozott alkotmányos rendelkezések összeegyeztethetőségét kimondó kerületi bíróság megállapította, hogy az állam elfogadható, szekuláris célok szerint járt el, amikor a fiatalok bűnözése ellen tett erőfeszítéseikért ilyen elismerésben részesítette az adományozó szervezetet, továbbá, hogy a történelmet, a célkitűzéseket és a kontextust ismerő józan megfigyelő megítélése szerint e passzív jellegű emlékmű nem hordoz arra utaló üzenetet, hogy az állam valamely vallást támogatná. A másodfokú bíróság a döntést helybenhagyta.

A többségi döntés helybenhagyta ezen ítéletet. A bíróság véleményét ezúttal Rehnquist főbíró jegyezte, Scalia és Breyer bírák párhuzamos véleményt írtak, míg Stevens, O’Connor és Souter bírák (akikhez Ginsburg bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmaztak meg. A *McCreary-ügy* többségét alkotó bírák közül négyből itt kisebbség lett, míg az ott alulmaradók – Breyerrel kiegészülve –

¹¹ 545 U.S. 677 (2005).

itt a többséget alkották, ebből fakadt, hogy a két, azonos napon meghozott döntés első ránézésre ellentmond egymásnak.

A többségi indokolás megállapította, hogy az emlékmű nem sérti az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket. A vallás és vallási hagyományok az amerikai nemzet történelmében játszott meghatározó szerepének és a vallási ügyekbe való állami beavatkozás vallásszabadságot veszélyeztető természetének összeegyeztetéséhez elengedhetetlen, hogy a bíróság mindenkor szem előtt tartsa az állam és egyház szétválasztásának biztosítása tekintetében viselt felelősségét, és ne viszonyuljon ellenségesen a valláshoz. A minősítésnek a bíróság szerint az emlékmű jellegén és a nemzet történelmén kell alapulnia. A három hatalmi ág – legalább 1789 óta – töretlenül és hivatalosan elismeri a vallásnak az amerikai polgárok életében betöltött szerepét. Tipikusan ilyen elismerésnek tekinthető a Texas államban elhelyezett, Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű is. A Tízparancsolat ábrázolásai több helyen láthatók e bíróság területén, valamint a szövetségi állam fővárosában is. A bíróság állásfoglalásai – a bíróságnak otthont adó épülethez hasonlóan, amelynek díszítésén is feltűnik a Tízparancsolat – szintén elismerik a Tízparancsolatnak az „amerikai örökségben” betöltött szerepét. Noha a Tízparancsolat a többség szerint is vallási szövegnek tekinthető, e szöveg tagadhatatlan történelmi jelentéssel is bír. Nem vezet az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelméhez pusztán az, ha a szövegnek vallásos tartalma van, vagy valamely vallásos nézettel összeegyeztethető üzenetet közvetít. A vallási jellegű üzenetek és jelképek állam általi használatának természetesen vannak korlátjai is, mint azt a döntés elismeri. Azonban sem a *Stone-ügy*ben hozott ítélet, sem a későbbi döntések nem utaltak arra, hogy az adott ügyben alkalmazott megállapítások az állami iskolákon túlmenően a jogalkotók helyiségeire vagy Capitolium területére is azonos módon vonatkoznának. A Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű elhelyezése a texasi Capitolium területén a *Stone-ügy* tényállásához viszonyítva lényegesen „passzívabb” használatnak tekinthető. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a felperes éveken keresztül zavartalanul járt-kelt az emlékmű mellett, mielőtt benyújtotta volna keresetét. Texas állam a Capitolium területén elhelyezett emlékművekkel az állam politikai és jogi történelmének több elemét jeleníti meg. A Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű e csoportba való felvétele a többség szerint kettős jelentőséggel bír, hiszen egyszerre kötődik a valláshoz és az államhoz, ami nem tekinthető az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelmének.

A *McCreary-ügy*ben megfogalmazott véleményéhez mindenki ragaszkodott, a két tényállást analógnak ítélve, kivéve Breyer bírót, akinek szavazata végül ezt az ügyet eldöntötte. Az ő párhuzamos indokolása szerint jelen ügy néhez határesetnek tekinthető, amelyben a jogi gondolkodást nem helyettesíthetik a bíróság által az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos ren-

delkezéseket érintő kérdések eldöntésére használt különböző mércék. A bíróságnak – mint minden alkotmányjogi vonatkozású ügyben – itt is az Első Alkotmánykiegészítés vallási vonatkozású rendelkezéseinek célkitűzéseit kell szem előtt tartania, azaz biztosítania kell a lehető legteljesebb mértékű vallás-szabadságot és vallási toleranciát mindenki számára, kerülnie kell a társadalmi konfliktusokhoz vezető vallási megosztottságot, és biztosítania kell az állam és egyház szétválasztását. Breyer szerint nincsen az ehhez hasonló és nagymértékben a tényállási elemektől függő ügyekben általánosan használható képlet. A Tízparancsolat felhasználásának kontextusára vonatkozó vizsgálat egyértelműen mutatja, hogy a Tízparancsolat – vallási jellegű üzenete ellenére – a társadalmi viselkedés megfelelő szabályaival kapcsolatos világi üzenetet, valamint e szabályok és a jog közötti történelmi kapcsolatra utaló üzenetet is hordoz. A Capitolium területén elhelyezett emlékmű körülményei és fizikai elhelyezkedése határozottan – de nem döntő mértékben – arra utaltak, hogy a Tízparancsolat szövegének az adott emlékművön való elhelyezése elsődlegesen szekuláris tartalmú üzenetet közvetít. Ebben az ügyben a döntő tényező azonban Breyer szerint az, hogy az emlékmű elhelyezése óta már negyven év eltelt anélkül, hogy bárki – jogi értelemben – szót emelt volna az emlékmű ellen. Ez a negyven év minden bírósági mércénél jobban bizonyítja, hogy – világnézettől függetlenül – az emberek csupán elenyésző hányada értelmezheti az emlékművet az állam vallási kötődésére utaló bizonyítékként. A Capitolium területére látogató emberek a táblák üzenetének vallási vonatkozásait vélhetően inkább a kulturális örökségre utaló, szélesebb értelemben vett erkölcsi és történelmi üzenet részeként tekintik. A fenti okok miatt a Texas államban kiállított Tízparancsolat Breyer szerint is összeegyeztethető az alkotmány rendelkezéseivel.

Míg Scalia a *McCreary-ügyben* 30 oldalas különvéleményt írt, addig itt megelégedett egy 14 soros párhuzamos véleménnyel, amely visszaül előbbi álláspontjára. Itt ezen túlmenően lakonikusan megjegyezte, hogy nem talál semmilyen alkotmányellenességet abban, ha az állam általában véve előnyben részesíti a vallást, Istent vagy a Tízparancsolatot nyilvános imádság vagy elismerés formájában megtiszteli.

A különvélemények szerint a józan megfigyelő az emlékművet a vallás állami támogatásaként érzékeli, és az itt vizsgált tényállás csak csekély mértékben tér el a *McCreary-ügytől*. Az ezúttal alulmaradó bírák szerint az állam egyik ügyben sem tudta bizonyítani a döntően szekuláris célt a jelképek ki- illetve felállítása mögött.

*D) Pleasant Grove City v. Summum (2009)*¹²

A Utah állambeli Pleasant Grove City település Pioneer Park elnevezésű közparkjában legalább 11, magánfelektől adományként kapott állandó emlékmű található, köztük a Tízparancsolat-emlékmű. Az alperes, a Summum nevű vallási szervezet „Summum hét aforizmáját” tartalmazó emlékmű felállítására irányuló kérelmet nyújtott be az alpereshez. A kérelem elutasításakor a település önkormányzata kifejtette, hogy a park területén kizárólag a város történelméhez közvetlenül kapcsolódó, vagy a közösséggel hosszú ideje fennálló kapcsolatot ápoló csoportoktól adományként kapott emlékművek helyezhetők el. Ezt követően az alperes ismételten benyújtotta kérelmét, azonban abban nem tért ki sem az emlékmű történelmi jelentőségére, sem pedig a közösséghez fűződő kapcsolatára. A város a kérelmet újból elutasította, a szervezet pedig bírósághoz fordult, mivel álláspontja szerint a Tízparancsolatot megjelenítő emlékmű elfogadása, ugyanakkor az alperes által javasolt emlékmű elutasítása révén megsértették az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított szólásszabadságát. A kerületi bíróság elutasította az alperes ideiglenes intézkedésre irányuló kérelmét, a másodfokú bíróság azonban megsemmisítette a határozatot. Utalva arra, hogy a Tízparancsolatot bemutató emlékmű korábban nem állami, hanem magánjellegű megnyilvánulásnak (magánfél véleménynyilvánításának) minősült, továbbá arra, hogy a közparkok hagyományosan nyilvános fórumnak tekinthetők, amelyhez a versengő vélemények számára egyenlő hozzáférést kell biztosítani, a bíróság az emlékmű azonnali elhelyezésére kötelezte a várost.

A Legfelső Bíróság döntése értelmében egy állandó emlékmű elhelyezése egy közparkban az „állami szólásszabadság” (*government speech*) megnyilvánulásának tekinthető, még abban az esetben is, ha azt magánadakozásból állították, és ilyenformán a szólásszabadság megsértése – mivel az alperes éppen annak gyakorlását vitatja – fel sem merülhet. A többségi döntést Alito bíró jegyezte, míg Stevens, Scalia, Breyer és Souter bírák párhuzamos véleményt írtak.

A korábbiakhoz képest eltérő az ügy abban a tekintetben, hogy a bíróság nem a vallás támogatásának korlátai (azaz az *Establishment Clause*) alapján vizsgálta a tényállást, hanem a szólásszabadság szempontjából; az eldöntendő kérdés tehát az eljárásban nem az volt, hogy állami támogatásnak minősül-e az, ha egy vallási jelkép közzétételét az állam megengedi valamely magánszervezet számára, míg mások számára ezt megtiltja, hanem, hogy korlátozható-e az állam szólásszabadsága az ilyen kérelmek elbírálásakor, azaz kötelezhető-e az állam arra, hogy elutasítson egy ilyen kérelmet (mert ezzel valamely vallást vagy egyházat támogatna), vagy arra, hogy minden kérelmező számára, azonos feltételekkel tegye lehetővé az emlékművek állítását közterületen.

¹² 555 U.S. 460 (2009).

Ugyanakkor tárgyában és következtetéseiben ez az ügy is szorosan kapcsolódik a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdésekhez, mivel az állami semlegesség szabályának pontos értelmezése és az állami szólásszabadság korlátainak meghatározása egymástól el nem választható alkotmányjogi problémák. A Legfelső Bíróság döntése szerint az állami szervezeteknek „jogukban áll azt mondani, amit akarnak”,¹³ illetve jogukban áll megválasztani az általuk kifejezni kívánt nézeteket.¹⁴ Az állami szervezetek ezt a jogukat abban az esetben is gyakorolhatják, ha magánfelektől származó segítséggel kívánnak államilag irányított üzenetet kommunikálni.¹⁵ Az állami megnyilvánulásoknak ugyanakkor korlátai is vannak: minden állami megnyilvánulásnak meg kell felelnie például az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseknek. A köztisztviselők megnyilvánulási lehetőségeit korlátozhatja továbbá törvény, rendelet, vagy a gyakorlat; az állami szereplők pedig végső soron a választók felé és a politikai folyamatok révén is felelősséget viselnek a megnyilvánulásaikért.¹⁶

A bíróság szerint a közterületen állandó jelleggel elhelyezett emlékművek főszabályként az állami szólásszabadság gyakorlásának minősülnek. Az államok hosszú ideje használnak emlékműveket nyilvános kommunikáció céljára. A közterületen elhelyezett, államilag megrendelt és finanszírozott emlékművek tehát „állami véleménynek” minősülnek, csakúgy, mint a magánfelek által finanszírozott és az állam által közterületen történő elhelyezés céljából adományként elfogadott emlékművek is. Jóllehet állami szereplők rendszeresen fogadnak el magánfelek által finanszírozott, illetve adományként felajánlott emlékműveket, a gyakorlatban jellemzően szelektálnak a felajánlások között. Mivel a közparkok fontos szerepet töltenek be a városok által a lakosság és a külvilág felé kommunikált identitás meghatározásában, a városok különös gonddal járnak el a felajánlott emlékművek elfogadása során, és általában csak az adott helyszínre megfelelőnek tartottakat fogadják el, figyelembe véve különböző etikai és történelmi megfontolásokat, valamint a helyi kulturális sajátosságokat. Az elfogadott emlékművek céljukat és tényleges hatásukat tekintve állami üzenetet hordoznak, így a szólásszabadság állami gyakorlásának minősülnek.

Ugyan jelen esetben a felajánló magánfelek számos emlékművet befejezett formában adtak át, a bíróság megállapítása szerint a város a kiválasztás tekintetében gyakorolt végső jóváhagyási joga alapján tényleges ellenőrzéssel rendelkezett az általuk hordozott üzenet felett. A város az általa a park látogatói felé kommunikálni kívánt üzenetet hordozó emlékműveket válogatta össze, meg-

¹³ Hivatkozva a *Rosenberger v. Rector and Visitors of University of Virginia*, (515 U.S. 819, 833 [1995]) döntésre.

¹⁴ *Ld. Rust v. Sullivan*, 500 U.S. 173 (1991).

¹⁵ *Johanns v. Livestock Marketing Association*, 544 U.S. 550, 562 (2005).

¹⁶ *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth*, 529 U.S. 217, 235 (2000).

szerezte a parkban elhelyezett legtöbb emlékmű – köztük a Tízparancsolat-emlékmű – tulajdonjogát, az alperes kérelmét elutasító döntésében pedig kifejezetten meg is határozta a kiválasztás szempontjait.

Az alperes jogos aggályából – hogy az állami szólásszabadságra vonatkozó szabályokat ne lehessen egyes nézetek előnyben részesítése céljából felhasználni – nem következik, hogy az állami szereplők a véleménynyilvánításra vonatkozó szabályok megsértésének elkerülése érdekében kötelesek lennének magánfelek által felajánlott emlékművek „üzenetét” magukévá tenni. A magánfelek által adományként felajánlott emlékművek elfogadása és elhelyezése révén a városok valóban véleményt kifejező cselekményeket hajtanak végre, ez azonban nem jelenti azt, hogy támogatnák a valamely adományozó által a műemléknek tulajdonított jelentést. Az állam üzenete módosulhat az adott területen a későbbiekben elhelyezett további emlékművek által, illetve az idő múlásával is.

A bíróság szerint jelen ügyben a nyilvános fórumokra vonatkozó korábbi elvek és gyakorlat nem volt alkalmazható. Ez csak akkor lett volna másként, ha valamely állami tulajdonban álló terület vagy állami program anélkül képes nagyszámú előadó számára nyilvánosságot biztosítani, hogy az adott terület vagy program alapvető feladata megghiúsulna. A közparkokban azonban csak korlátozott számú állandó emlékmű helyezhető el. Ha az államnak a felajánlott emlékművek kiválasztása során biztosítania kellene a világnézeti semlegességet, akkor vagy a parkok válnának túlszűfoltta, vagy hosszú ideje látható és népszerű művek eltávolítására irányuló nyomással kellene szembenéznie. Ha a magánfelek által adományozott emlékművek elhelyezése tekintetében a közparkok a hagyományos értelemben vett nyilvános fórumnak minősülnének, a legtöbb park esetében kényszerűen vissza kellene utasítani minden adományt. A bíróság megállapítása szerint, ha a nyilvános fórumokra vonatkozó mérce szintje elkerülhetetlenül a fórum megszűnéséhez vezetne, akkor a mérce alkalmazásának nincs helye.

Ha elfogadjuk a többségi indokolást, és az emlékművek felállításáról vagy elutasításáról szóló döntést az állam szólásszabadsága körébe utaljuk, akkor joggal merül fel a kérdés, hogy az állam választása, amellyel valamely vallást vagy egyházat a többihez képest előnyben részesít, vagy éppen hátrányba hoz, nem sérti-e az *Establishment Clause* rendelkezéseit, azaz az állam számára a vallás támogatása vonatkozásában előírt tilalmat? Azaz, bár Pleasant Grove City az adott ügyből győztesen került ki, de nem veszélyezteti-e ezen győzelmét annak a felismerése, hogy szólásszabadsága gyakorlása által egy vallást előnyben részesített másokhoz képest? A többségi vélemény e kérdésre nem tér ki, de a párhuzamos vélemények felvetik ezt a problémát. Stevens bíró megjegyzi, hogy az állami szólásszabadságnak – ellentétben a „rendes”, azaz a magánfeleket megillető szólásszabadsággal – továbbra is korlátja az *Establishment Clause*. Scalia szerint a konkrét ügyben az állam és az egyházak szétválasztásának elve sem

sérült, tekintettel arra, hogy a tényállás nagyban hasonlított egy ilyen esetet alkotmányosnak minősítő *Van Orden-ügy* tényeire. Ettől függetlenül, az állam döntési mozgástere – általában véve – nem egészen korlátlan az emlékművek kiválasztásában, és ha el akarják kerülni az *Establishment Clause* megsértését, akkor igazolniuk kell az emlékmű felállítása mögötti szekuláris célt.

*E) Salazar v. Buono (2010)*¹⁷

A Veterans of Foreign Wars nevű, háborús veteránokat tagjai sorában tudó civil szervezet 1934-ben egy latin keresztet állított fel a szövetségi területnek minősülő Mojave National Preserve nemzeti park területén, így tisztelve az I. világháborúban elesett amerikai katonák emléke előtt. A parkot rendszeresen látogató alperes (Buono) – sérelmezve a vallási jelkép szövetségi területen való elhelyezésének tényét – az államot a kereszt eltávolítására kötelező intézkedés iránti keresetet nyújtott be a bírósághoz az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezéseinek sérelmére hivatkozva. Az eljárás első szakaszában (*Buono I.-ügy*) a kerületi bíróság megállapította, hogy a szövetségi területen elhelyezett kereszt a vallás állami támogatásának benyomását keltette, így 2002-ben meghozta az általa kért tiltó intézkedést. A kerületi bíróság nem vette figyelembe, hogy a kereszttel kapcsolatos állami cselekmények szolgáltak-e világi célokat, vagy vezettek-e az állam és valamely vallás közötti összefonódáshoz. A kongresszus ezt követően – miközben az állam által kezdeményezett fellebbezési eljárás folyamatban volt – elfogadta a földcseréről, pontosabban a védelmi minisztériumi kisajátításról szóló törvényt (Department of Defense Appropriations Act 2004), melynek 8121. § a) pontja kötelezte a belügyminisztert, hogy a nemzeti park egy másik részén található magántulajdonban álló földrészletért cserébe átruházza a keresztet és az annak helyt adó területet a Veterans of Foreign Wars részére. A másodfokú bíróság megerősítette a kerületi bíróság ítéletét mind a jogalap, mind pedig az érdemi kérdések tekintetében, és nem vizsgálta a jogszabály Buono követelésére gyakorolt hatásának, illetve alkotmányosságának kérdését (*Buono II.-ügy*). Mivel az állam nem nyújtott be félélvizsgálati kérelmet e bírósághoz, a másodfokú ítélet jogerőre emelkedett. Buono ezt követően a földcsere megakadályozására irányuló intézkedés iránti keresetet nyújtott be a kerületi bírósághoz, akár a 2002-es intézkedés végrehajtása, akár annak módosítása révén. A bíróság 2005-ben elutasította az állam viszontkeresetét, megállapítva, hogy az valójában a kereszt eredeti helyén való elhelyezésének fenntartására irányuló, elfogadhatatlan kísérlet volt. A bíróság helyt adott az alperes indítványának, mely a 2002-es intézkedés végrehaj-

¹⁷ 559 U.S. 700 (2010).

tására irányult, az intézkedés módosítására irányuló indítványt elutasította, valamint végleges hatállyal eltiltotta az államot a földcseréről szóló törvény végrehajtásától. A másodfokú bíróság ismét helybenhagyta az ítéletet.

A Legfelső Bíróság többségi döntése ezt az ítéletet megsemmisítette, és az ügyet visszaküldte az elsőfokú bírósághoz. A többségi véleményt Kennedy bíró jegyezte, Roberts főbíró, Alito és Scalia bírák párhuzamos véleményt írtak, míg Stevens és Breyer bírák különvéleményt fogalmaztak meg (előbbihez két további bíró is csatlakozott).

A többségi indokolás szerint a bíróság nem hozhat tiltó intézkedést anélkül, hogy figyelembe venne minden, az esetleges intézkedés tekintetében jelentőséggel bíró körülményt. Azzal, hogy jogellenesként figyelmen kívül hagyta a kongresszusnak a földcseréről szóló törvény elfogadásával kapcsolatos szándékait, a kerületi bíróság nem vette kellő mértékben figyelembe a törvény elfogadásának körülményeit és indokait. A kereszt magánszemélyek által, szövetségi területen történő elhelyezésének célja mindössze az elesett katonák emléke előtti tiszteletadás volt, nem pedig az, hogy megkísérelje kicsikarni az államból annak valamely vallási meggyőződés iránti támogatását. A kereszt ráadásul a törvény elfogadásakor már több mint hetven éve az érintett területen állt, az idő múlásával pedig – az általa megjelenített tiszteletadással együtt – a köztudat részévé vált. A 2002-es intézkedés ezért komoly dilemma elé állította az államot: vagy az intézkedés ellenére is az eredeti helyén hagyja a keresztet, vagy eltávolítja azt, megsértve ezzel az elesett katonák emlékét. Mivel egyik lehetőség sem látszott elfogadhatónak, a kongresszus a földcseréről szóló törvény elfogadása mellett döntött. A törvényben tehát az a jogalkotói döntés öltött testet, hogy a vitát legjobban a kereszt eredeti helyén való megőrzésének szabályozása révén lehet megoldani. A törvényt nem lehetett figyelmen kívül hagyni, mint a probléma megkerülésére irányuló kísérletet, hiszen az a jogszabályi környezet változását, az ügyre vonatkozó szabályozás kongresszus általi meghatározását jelentette.

A döntés szerint, ha valamely jogalkotási aktus aláássa egy korábbi intézkedés jogalapját, a releváns kérdés az, hogy a korábban felmerült jogellenesség indokolja-e a bíróság méltányosságon alapuló hatáskörének további gyakorlását, figyelembe véve annak lehetőségét, hogy a megváltozott körülmények között az esetleges intézkedés a továbbiakban már nem volna helyénvaló. A kerületi bíróság a 2002-es intézkedést kizárólag azon következtetése alapján hozta meg, hogy a szövetségi területen elhelyezett kereszt a vallás állami támogatásának benyomását keltette, a másodfokú bíróság pedig ugyanezen az alapon hagyta helyben az ítéletet. Egyik bíróság sem vizsgálta az állami cselekmény céljának megfelelőségét. Mivel mindkét ítélet kizárólag a kereszt által keltett benyomáson alapult, az intézkedésen alapuló további jogorvoslatoknak is ugyanezen az alapon kellett volna nyugodniuk. A kerületi bíróság azonban egy valamely ok-

ból (jogellenes állami célkitűzés) kifogásolhatónak tekintett magatartástól való eltiltásra egy másik ok (állami támogatás látszata) miatt meghozott intézkedést használt fel. Ilyen körülmények között nem volt helyénvaló tiltó intézkedést hozni. Az alsóbb fokú bíróság tehát figyelmen kívül hagyta, hogy a földcseréről szóló törvény következtében beállt jogszabályi és körülménybeli változások következtében esetleg a józan megfigyelő mércéje a továbbiakban már nem lehet alkalmas a jogvita rendezésére. A bíróság továbbá nem kísérelte meg a kongresszus által elfogadott, a megőrzésre irányuló politika alapján átértékelni a *Buono I.*-ügyben hozott ítélet megállapításait, ehelyett inkább kizárólag a kontextustól és környezettől megfosztott kereszt vallási vetületeire összpontosított.

Alito bíró párhuzamos véleménye szerint az ügyet nem kellett volna vizszaküldeni az alsóbb fokú bíróságokhoz annak eldöntése céljából, hogy a földcseréről szóló törvény végrehajtása összeegyeztethetetlen-e a kerületi bíróság intézkedésével, vagy az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel. Mivel a tényállás e kérdések eldöntéséhez kielégítő mértékben tisztázott, Alito bíró a Legfelső Bíróság által eldönthetőnek vélte a kérdést, és a többség helyében a törvényt alkotmányosnak ítélte volna. Álláspontja szerint az ügy sajátos körülményei nagy körültekintést igénylő problémát állítottak a kongresszus elé. A kongresszus e problémát egy olyan megközelítéssel kívánta megoldani, amely a vallás szövetségi területen elhelyezett keresztből kiolvasható támogatásának még a látszatát is kizárja, ugyanakkor elkerüli e történelmi emlékmű lerombolásának igen felkavaró szimbolikus aktusát is. A kongresszus által választott földcsere következtében a keresztet tartozó terület egy közeli és azonos értékű területért cserébe a Veterans of Foreign Wars tulajdonába kerülne. A földcsere összeegyeztethető lenne a kerületi bíróság intézkedésével, amelynek nyilvánvaló jelentése az volt, hogy a továbbiakban az állam szövetségi területen nem tarthatja fenn a keresztet. A törvény végrehajtása a vallásnak az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket sértő támogatásának sem minősülne. Az ún. „támogatási mérce” a hipotetikus, a történelmet és a vitatott megjelenítésre vonatkozó valamennyi tényt ismerő józan megfigyelő szemén keresztül értékeli a kifogásolt megjelenítést. A jelen ügyben e megfigyelő tisztában lenne az emlékmű eredetével és történetével, így a földcserét a kongresszus részéről egy sajátos helyzet kezelésére, valamint az ütköző érdekek összeegyeztetésére irányuló kísérletként értékelné. Végezetül, mint Alito megjegyzi, a törvény elfogadására nem az emlékmű vallási üzenete elfogadásának (jogellenes) céljából került sor, hanem azért, hogy emléket állítson a nemzet háborús halottainak, és elkerülje az emlékmű esetleges lerombolásának igen felkavaró szimbolikus aktusát.

Stevens bíró különvéleménye szerint (amelyhez Ginsburg és Sotomayor bírák csatlakoztak) a döntésnek jóvá kellett volna hagynia az alsóbb bíróságok döntéseit, mégpedig két okból. Egyfelől, a földcseréről rendelkező törvény egy-

értelmű célja volt, hogy a keresztet eredeti helyén megőrizze, ez pedig a vallás alkotmányosan megengedhetetlen állami támogatásának minősül. Másfelől, még ha a földcsere meg is valósul, a józan megfigyelő még ezt követően is a vallás kormányzat általi támogatásaként értékelné a kereszt létét, többek között azért is, mert ismervén a földcsere sajátos körülményeit, illetve, mert az érintett földterület magántulajdonná válása nem változtatna azon a körülményen, hogy a keresztet eredetileg a kormányzat sajátjaként állította fel, saját üzenetét hirdetve ezzel; az emlékmű „karaktere”, az államhoz való kapcsolódása tehát nem változna meg.

2.2. Magánkezdeményezésből, közterületen állított jelképek

A) *Capitol Square Review Board v. Pinnette* (1995)¹⁸

Ez az ügy kissé kilóg a fentiekben tárgyalt ügyek sorából, hiszen, bár a tárgya szintén vallási jelkép közterületen való használatának alkotmányossága volt (ezúttal egy kereszt felállítása a karácsonyi időszakban), a kezdeményező nem állami szerv volt, hanem egy magánszervezet, amely a közterületet kívánta üzenetének tolmácsolására felhasználni.

Ohio állam joga alapján a Capitol Square – azaz az állam fővárosában, Columbusban található állami parlament épülete körüli park – a közügyek megvitatására és közéleti tevékenység folytatására szolgáló nyilvános fórumnak minősült, a területhez való hozzáférés szabályozásának feladatát pedig a Capitol Square Felügyelő és Tanácsadó Testület (Capitol Square Review and Advisory Board) látta el. A hírhedt Ku Klux Klan, mint felperes amiatt nyújtott be keresetet a bírósághoz, mert a Testület az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések alapján elutasította arra irányuló kérelmét, hogy a területen egy keresztet állítson fel az 1993. évi karácsonyi időszak alatt. A kerületi bíróság a Testületet a kért engedély kiadására kötelező határozatot hozott, a másodfokú bíróság pedig helybenhagyta az ítéletet.

A Legfelső Bíróság helybenhagyta a másodfokú döntést. A többségi véleményt ezúttal Scalia bíró jegyezte, Thomas bíró, O'Connor és Souter bírák párhuzamos véleményt írtak, utóbbi kettőhöz további 2-2 bíró csatlakozott. Stevens és Ginsburg bírák különvéleményt fogalmaztak meg.

A többségi vélemény szerint, mivel az alsóbíróságok kizárólag az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel foglalkoztak, a Legfelső Bíróság nem vizsgálta a felperes azon állítását, amely szerint a kereszt elhelyezésére irányuló kérelem elutasításának valódi oka a felperes politikai né-

¹⁸ 515 U.S. 753 (1995).

zeteivel kapcsolatos negatív állami értékítélet – nem pedig a szektárius vallásoktól való elhatárolódásra irányuló állami törekvés – volt.

A bíróság szerint a kihelyezni kívánt tárgy magánjellegű vallási megnyilvánulásnak minősült, amely a szólásszabadságra vonatkozó alkotmányos rendelkezések védelmét élvezi. Mivel a Capitol Square hagyományosan közfórumnak minősül, a Testület kizárólag akkor szabályozhatta a felperes adott területen történő véleménynyilvánításának tartalmát, ha a korlátozást kényszerítő állami érdek indokolja, és szűk körben meghatározott. Ez a bíróság szerint akár valamennyi, magában álló, konkrét rendezvényhez nem kapcsolódó, vallási vagy egyéb jelkép, tárgy kihelyezésének általános megtiltását is jelentheti, de ilyen korlátozást a Testület nem alkalmazott. A bíróság többsége szerint nem elfogadható az alperes azon érve, hogy a tartalom-alapú korlátozás alkotmányosan megengedhető volt az ún. támogatási mérce alapján, mivel a közfórum közelsége a parlament épületéhez azt a téves benyomást keltheti, hogy a feszület az állam támogatását élvezi. A támogatási mérce e bíróság által történő alkalmazása esetén a vizsgálat tárgya minden esetben vagy maga az állam által tett megnyilvánulás (ld. *Lynch-ügy*), vagy pedig valamely magánjellegű vallásos megnyilvánulást vagy tevékenységet állítólagosan pozitívan diszkrimináló egyéb állami cselekmény (ld. *County of Allegheny-ügy*) volt. A vallást nem megengedhető módon támogató állami megnyilvánulások és a vallást jogilag védett módon támogató magánjellegű megnyilvánulások között különbség van. Ez a különbség az olyan esetekben is észrevehető, amikor a magánjellegű megnyilvánulásra közfórumon, vagy ténylegesen állami jelképek közelében kerül sor. Jelen esetben egy mindenki számára azonos feltételek mellett nyitva álló közfórumról, továbbá a vallási jellegű megnyilvánulások tisztán magánforrásból származó támogatásáról volt szó, így a vallás állami támogatásával kapcsolatos korábbi bírósági döntések nem voltak mértékadóak. A bíróság szerint nem volt akadály annak, hogy Ohio állam kötelezővé tegye a magánfelek által a téren elhelyezett jelképek esetén a magánjelleg külön megjelölését, azonban nem tilthat meg a téren minden magánjellegű vallási megnyilvánulást, illetve nem alkalmazhat diszkriminációt azzal, hogy kizárólag a vallási jellegű megnyilvánulások esetében írja elő az állami támogatástól való mentesség rögzítésének kötelezettségét.

O'Connor bíró párhuzamos véleményében – Souter és Breyer bírákkal egyetértésben – arra a következtetésre jutott, hogy az állam nem mutatott be az engedély felperesek részére történő kiadását megakadályozó kényszerítő körülményt. Álláspontja szerint a jelen ügy tényállása alapján a józan megfigyelő, méltányosan eljárva nem értékelhetné támogatásként azt a tényt, hogy az állam tolerálja a vallási vonatkozású jelkép felperes általi felállítását. Az ilyen megfigyelő tudása nem korlátozódik a kifogásolt tárgy megtekintéséből nyert információkra, hanem kiterjed a kihelyezett tárgy bemutatási helyének általános történetére is. A jelen ügyben az ilyen megfigyelő számára nem csak az lenne ismert,

hogy a feszület vallási jelkép, a Capitol Square pedig állami tulajdonban álló terület, valamint annak közelében található az államhatalom központja, hanem azzal is tisztában lenne, hogy az adott terület olyan nyilvános tér, amelyen a különböző nézeteket képviselő világi és vallási csoportok véleményt nyilvánítanak. Az ilyen megfigyelő képes lenne továbbá arra, hogy elolvassa és megértse a felperes által elhelyezni javasolt tájékoztató feliratot.

Souter bíró párhuzamos véleményében – O’Connor és Breyer bírókkal egyetértésben – arra a következtetésre jutott, hogy a rendelkezésre álló alternatívákra tekintettel a Testület nem hivatkozhat arra, hogy a felperes kérelmének elutasítása szűken meghatározott válaszlépés lett volna, amely szükséges azon látszat elkerüléséhez, hogy az állam vallási meggyőződéssel kapcsolatos kérdésben állást foglalna. Szerinte a józan megfigyelő bizonyos körülmények között a vallás állami támogatásának fennállására következtethet valamely közfórumon egy magánszervezet által kihelyezett vallási jelkép megpillantásakor. Annak ellenére, hogy a helyi parlament épülete körüli parkban semmi nem utalt arra, hogy az adott fórum minden magánjellegű és felügyelet nélküli vallási témájú tárgy kihelyezése előtt nyitva állt volna, nem a felperes kérelmének egyszerű elutasítása volt az alperes egyetlen lehetősége a támogatás látszatának elkerülésére. Két másik lehetőség bármelyike jobban megfelelt volna annak a követelménynek, hogy a Testület a lehető leginkább szűk alternatívát válassza. Egyfelől, a Testület megkövetelhetette volna egy tájékoztató felirat elhelyezését, amely elég nagy és egyértelmű ahhoz, hogy kizárja a feszület kapcsán az állami támogatás felvetésének lehetőségét. Másfelől, a Testület a felügyelet nélkül kiállított tárgyak magánfelek általi elhelyezésének lehetőségét a tér meghatározott részére is korlátozhatta volna, és egy állandó felirattal jelezhetette volna, hogy az adott területen történő magánjellegű véleménynyilvánítás nem élvez állami támogatást.

Stevens bíró különvéleménye szerint erős vélelemnek kellene fennállnia a közterületen, magában álló, nem egy adott rendezvényhez kapcsolódó vallási jelképek alkotmányellenessége mellett. Ha egy józan megfigyelő képes lehet arra, hogy a jelkép felállításából a vallás állami támogatásának meglétére következtessen, akkor a felállítás nem megengedhető; hiába a felirat, amely a felállítás magánjellegére utal, a közterület tulajdonosának a felállítást jóváhagyó döntése ugyanúgy állami támogatást jelent, mintha maga helyezte volna ki az adott jelképet.

2.3. Az ítéletekben használt mércék áttekintése

A Legfelső Bíróság szerteágazó, és olykor látszólag egymásnak ellentmondó gyakorlatából nem lehet levezetni olyan egyértelmű mércét, amely a jövőbeni, hasonló esetek eldöntésére előre megjósolható, világos támpontot adna. Az

egyes ügyekben alkalmazott mércék összegzése azonban így sem haszontalan.

Egy olyan üggyel kell kezdeni, amely eltér e tanulmány tárgyától, mégis kiindulópontot adott a fentiekben tárgyalt ügyek eldöntéséhez. A *Lemon v. Kurtzman* ügyben¹⁹ meghatározott mérce szolgált alapul a későbbi, a jelképek nyilvános használatával kapcsolatos döntésekhez is. A *Lemon*-ügyben a bíróságnak két olyan törvény alkotmányosságáról kellett döntenie, amelyek előírták az állam megtérítési kötelezettségét a magániskolák költségei vonatkozásában. Az államnak attól függetlenül kellett fizetnie a tanárok bérét, a tankönyvek és más oktatási eszközök árát, hogy az adott intézmény egyházi vagy világi jellegű volt-e. A Legfelső Bíróság döntése értelmében a törvények vallási iskoláknak nyújtott támogatásnak minősültek, és így megsértették az állam és egyház szétválasztásáról rendelkező alkotmányi rendelkezést. A bíróság döntésében egy háromlépcsős mércét határozott meg, és úgy határozott, hogy az államnak e mérce minden elemét teljesítenie kell ahhoz, hogy magatartása ne minősüljön alkotmányellenesnek. Ezek: az állami tevékenységnek (1) szekuláris célt kell szolgálnia, (2) elsődleges hatásaként nem mozdíthatja elő, és nem is akadályozhatja az egyházak érvényesülését, (3) nem kapcsolhatja össze túlzottan az állam és az egyház működését.

O'Connor bíró a *Lynch*-ügyhöz fűzött párhuzamos véleményében már kifejtette, de a többség csak a *County of Allegheny*-ügyben tette magáévá az ún. „támogatási mércét” [endorsement test], amelyre a *Lemon*-mérce módosításaként is tekinthetünk.²⁰ Ez a mérce a fenti három lépcső egyes elemeit ötvözi, illetve foglalja magában, kifejtve azok értelmezhető jelentését a jelképekkel kapcsolatos ügyekben. Keveredik benne a „szekuláris cél” követelménye és az „elsődleges hatás” tilalma. E mérce szerint az alkotmányosság vizsgálatakor az állam által elérni kívánt célon túl elemezni kell azt is, hogy milyen üzenetet szándékozik az állam kommunikálni, és azt is, hogy mi az, amit ténylegesen kommunikál. Ez a kettős vizsgálat lényeges, mert az észlelt vélemény nem feltétlenül azonos a kifejezni szándékolt véleménnyel. A kettő közül O'Connor szerint előbbi, az észlelés a fontosabb. Ez alapján később, a *County of Allegheny*-ügyben a bíróság vizsgálta a kihelyezett jelképek környezetét is, megítélve, hogy a józan megfigyelő miként értelmezhetette a közzétett összeállítást.

Egy újabb elem, amely a későbbi döntések egyik alapjaként szolgált, a „történeti megközelítés”.²¹ Önálló mérceként ugyan nem értelmezhető, de megha-

¹⁹ 403 U.S. 602 (1971).

²⁰ Adam LINKNER: How *Salazar v. Buono* Synthesizes the Supreme Court's Establishment Clause Precedent into a Single Test. *Emory International Law Review*, vol. 25. (2011) 57., 73.

²¹ *Ibid.* 75–78.; Elizabeth A. MURPHY: Courts Mistakenly Cross-out Memorials: Why the Establishment Clause is not Violated by Roadside Crosses. *Hofstra Law Review*, vol. 39. (2011) 723., 732.

tározó szerepe volt az ügyek eldöntésében. A *Lynch-ügyben* merült fel először, és vált döntő jelentőségűvé, hogy a régóta zavartalanul folytatott, hagyomány-nyá nemesedett gyakorlat alapja lehet az alkotmányosság megállapításának. Ez alapján a Pawtucket-ben felállított karácsonyi jászol a helyén maradhatott, mert a városka negyven éves tradícióját felismerve, a történelmet, a hagyomány gyökereit és a közösség álláspontját a bíróság figyelembe vette. Hasonlóképp, a *Van Orden-ügyben* Rehnquist bíró többségi véleménye súlyt helyezett arra, hogy az ügyben érintett Tízparancsolat-emlékmű a megjelenített szöveg történelmi jelentőségét hirdette.

A *McCreary-ügyben* nem ezt a megközelítést, hanem az ún. „meghatározó cél” (*predominant purpose*) mércéjét alkalmazták.²² Ez, hasonlóan a „támogatási” mércéhez, a *Lemon-mérce* módosításának is tekinthető, amely annak első lépcsőjét szigorítja meg. A döntés szerint a „szekuláris cél” követelménye az ügy valamennyi ténye és körülményének vizsgálata alapján ítélandó meg, beleértve az ügy előzményeit, alakulását is, annak érdekében, hogy kiderüljön, az állam által hivatkozott szekuláris cél ténylegesen létezik-e, avagy csak ürügyül szolgál a vallási jelkép közzétételére. A *McCreary-ügy* bonyolult előzményeiből a bíróság azt a következtetést szűrte le, hogy az állam a világi cél köntösébe bújtatva vallási véleményt tett közzé.

Összegezve az eddigieket, a jövőbeni bírósági döntések feltehetően valamenyny, itt összefoglalt mércét, megközelítést vagy feltételt vizsgálni fognak, de azok súlya, megítélése a konkrét tényeken és a döntést hozó bírók – a testület jelenlegi összetételét tekintve jelentősen eltérő – felfogásán alapulnak majd, azaz, bármennyire is vonzódik az amerikai alkotmányjog az előre megjósolható döntésekhez, a szilárd mércékhez, a jövőbeni jogalkalmazás iránya bizonytalan.

3. A vallási jelképek állam általi támogatása

3.1. Az állami támogatás tilalma

Az Alkotmány Első Kiegészítésében foglalt tilalom, amely a kongresszus számára megtiltja a vallás alapítását, az alkotmányos gyakorlatban a vallások állami támogatásának tilalmát is magában foglalja. Ez az ún. *non-endorsement principle* leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az államnak tartózkodnia kell azon magatartásoktól, amelyeket polgárai úgy értékelhetnek, mint amellyel az állam valamely vallást vagy egyházat más vallásokhoz vagy egyházakhoz képest előnyben részesít, vagy amelyek nyomán úgy tűnhet, szívesen venné, ha polgárai az általa támogatott vallást vagy egyházat részesítenék előnyben, fogadnák el, követnék.

²² LINKNER i. m. 78–81.

Ugyanakkor a támogatás és az elismerés között vékony mezsgye húzódik. Ha az állam elismerési joga, illetve kötelezettsége pusztán arra korlátozódik, hogy tudomásul veszi a vallások létezését, és biztosítja azok zavartalan gyakorlását, azzal az állam számára kizárttá válna annak lehetősége, hogy elismerje egyes vallások jelentőségét, és az amerikai történelmi fejlődésben betöltött szerepét. Amint látható volt, a Legfelső Bíróság bírái közötti vita nem az Első Kiegészítés jelentésének „minimumáról” (az aktív támogatás tilalmáról) szólt, hanem az elismerés szintjeiről és alkotmányosan megengedett lehetőségeiről. Egyes bírák alkotmányosnak fogadták el az adott vallási szimbólum, ezáltal az érintett vallások történelmi jelentőségének a „passzív elismerését”, ha igazolható volt, hogy az államnak a jelkép használata mögött vallási jellegű motivációja nem volt azonosítható; ezek a bírák egyes ügyekben a többséget alkották. Talán Scalia és Thomas bírák merészkedtek a legmesszebbre; előbbi szerint az állam előnyben részesítheti a vallást a vallástalansággal szemben,²³ de ennek elfogadása sem vezetne még konkrét vallások előnyben részesítéséhez. Thomas bíró szerint az Első Alkotmánykiegészítés eredeti értelméhez kellene visszatérni, és a szövegben szereplő „alapítás” (*establishment*) szót úgy értelmezni, mint amely a polgárookra egyfajta kényszert helyezne az állam által alapított vallás elfogadása tekintetében, és így nyilvánvalóan tilos. De Thomas érvelése alapján a vallás(ok) kényszer nélküli állami előnyben részesítése, amely elutasítást, sérelmet, felháborodást okozhat egyes polgároknál, önmagában alkotmányosan nem megengedhetetlen.²⁴

Kennedy bíró szerint az Első Alkotmánykiegészítés enged némi mozgásteret az állam számára abban, hogy felismerje és egyetértését fejezze ki a vallásnak a társadalomban betöltött központi szerepével kapcsolatosan.²⁵

Az állami elismerés megengedtségét általában a jelképek használata ellen szavazó bírák sem vitatták, ugyanakkor – mint az ügyek ismertetéséből láthattuk – annak alkotmányosságát más feltételekhez (például a nyilvánvaló szekuláris motiváció) kötötték. Bizonyos, hogy a (megengedett) állami elismerés és a (tiltott) támogatás között lehetetlen egzakt határvonalat húzni; legalábbis a bíróság döntéseinek egymásra épülő halmaza ezt nem tette meg.

A vallás és az egyistenhit számos más ponton is megjelenik az állam különféle cselekvései során. Az alkotmányjogi terminológia szerint az „ünnepi istenhit” (*ceremonial deism*) megnyilvánulásai azok, amelyeknek formálisan ugyan van közük a valláshoz, azaz elvben vallási tartalmú megnyilvánulásként is értelmezhetők, de valójában formálisak, és hosszú ideig való gyakorlásuk során elvesztették eredeti, vallásos jelentésüket. Ilyen például a „Bízunk Istenben!”

²³ Scalia bíró különvéleménye, *McCreary-ügy*.

²⁴ Thomas bíró párhuzamos indokolása, *Van Orden-ügy*.

²⁵ Kennedy bíró különvéleménye, *County of Allegheny-ügy*.

(*In God We Trust*) nemzeti jelmondat és egyben felirat az amerikai dolláron, vagy az amerikai lobogó előtt tett fogadalom (*Pledge of Allegiance*) hivatalos szövege, amely Istenre is utal. Az „ünnepi istenhit” kinyilvánítása, mint alkotmányosan megengedhető gyakorlat, a bíróság döntéseiben elsőként Brennan bíró által jelent meg.²⁶ Ugyanakkor Brennan a *Lynch-ügyben* a valóban teljesen formális, vallási tartalmú állami megnyilatkozások és a vallási jelképek nem egészen szekuláris alkalmazásának éles elválasztását tartotta volna kívánatosnak. Számára, és több más bíró számára ezen ügyek legfontosabb kérdése az volt, hogy az államnak valóban döntően, túlnyomórészt szekuláris célja volt-e a jelkép alkalmazásával; ellenkező esetben használata alkotmányosan nem megengedhető.

3.2. A „józan megfigyelő” jelentősége

A bemutatott ügyek túlnyomó részében a bírák döntő szerepet tulajdonítottak a „józan megfigyelő” kategóriájának, illetve annak, hogy egy ilyen járókező miként értelmezte volna az adott jelképet. Világos, hogy a józan megfigyelő nem azonos az átlagemberrel. A *Van Orden-ügyben* előhívott józan megfigyelő olyan, aki az állam célkitűzéseit és a jelkép kihelyezésének körülményeit is ismeri. A *Salazar v. Buono* döntés józan megfigyelője az ország történelmét, a jelképet megjelenítő emlékmű történetét és a vita eldöntéséhez szükséges tényeket is ismeri. A józan megfigyelő tehát olyan hipotetikus személy, aki az átlagnál jóval tájékozottabb. Az angolszász sajtóperekben a „józan olvasó” (*reasonable reader*) kategóriája olyan, aki nem elefántcsonttoronyban él, tud olvasni a sorok között, a szöveg egészét képes, összefüggéseiben, szöveggörnyezetében értelmezni.²⁷ A *negligence* tortjának alkalmazásakor a felelősség megállapításakor az angol jog számára a „férfi a claphami omnibuszon” gondossági mércéje az irányadó,²⁸ ami szintén nem azonos az átlagemberével.

Az amerikai Legfelső Bíróság józan megfigyelője tehát ismeri a jelkép kihelyezésének motivációit, indokait, körülményeit, történetét. O’Connor bíró józan megfigyelője számára rendelkezésre áll az információk bizonyos mennyisége, és nem csak a vitatott jelkép körülményeit ismeri, hanem az Első Alkotmánykiegészítés alátámasztásául szolgáló értékeket is.²⁹ Egy másik alkalmossal még magasabbra emelte a józan megfigyelő mércéjét, és viselkedését

²⁶ Brennan bíró különvéleménye, *Lynch-ügy*.

²⁷ *Lewis v. Daily Telegraph* [1964] AC 234, House of Lords.

²⁸ *McQuire v. Western Morning News* (1903), *Hall v. Brooklands Auto-Racing Club* (1933).

²⁹ O’Connor bíró párhuzamos véleménye, *County of Allegheny-ügy*.

inkább hasonlította „az ésszerű magatartás közösségi ideáljához, amelyet a társadalmi megítélés határoz meg.”³⁰ A józan megfigyelőnek több információ áll rendelkezésére, mint az átlagembernek, ismeri az érintett közösség, illetve azon fórum történetét és körülményeit, ahol a jelképet kihelyezték, akárcsak az ügyben alkalmazott jogszabályok tartalmát, történetét és alkalmazását is. A konkrét ügyben szerinte a józan megfigyelő annyit tud, hogy (1) a kereszt vallási jelkép, (2) a Capitol Square park területe az államé, (3) a kereszt melletti nagy épület az állami kormányzat épülete, (4) a park korábban olyan közfórum volt, amelyet az állam átengedett magánjellegű véleménynyilvánítások céljára. O’Connor szerint ennyi ismeret alapján a józan megfigyelő megállapítja azt, hogy azzal, hogy megengedte azt, az állam még nem támogatta megengedhetetlen módon a vallási tartalmú üzenet kinyilvánítását.

Stevens bíró O’Conorra reagálva „szuperjózan” (*ultrareasonable*) megfigyelőnek nevezte utóbbi mércéjét, akinek szerinte a jól képzett jogász képességeivel kell rendelkeznie, és már-már az Első Alkotmánykiegészítés legfelső bírósági joggyakorlatát is alaposan ismernie kellene. Stevens szerint ez helytelen megközelítés; ő mindössze annyit vizsgált volna, hogy az adott jelkép láttán egy ésszerűen gondolkodó személy észlelné-e az állami támogatás meglétét. A *Capitol Square Review*-ügyben álláspontja értelmében a döntő elem az, hogy a kereszt állami tulajdonú területen állt, egy állami épület közelében, így a járókelők ésszerűen gondolhattak arra, hogy az állam legalább közvetve támogatja a kereszt által jelképezett vallásokat.³¹ A járókelőnek nem kell arról tudnia, hogy a parkot korábban is használták magánjellegű véleménynyilvánításra, és nem kell ismernie a jogszabályi környezetet sem.

A józan megfigyelő kategóriája bizonytalan tartalmú; a *McCreary*-ügyben a józan megfigyelőnek a többség szerint a körülményekből arra kellett következtetnie, hogy a Tízparancsolat kiállításával az állam támogatja a vallást, a *Van Orden*-ügyben pedig a többség szerint a józan megfigyelő tudja, hogy a Tízparancsolat kihelyezésével az állam annak történelmi jelentőségét és szerepét ismeri el. Ugyanakkor – mint arra Kosse rámutat –, ha még a tudósok is vitatkoznak a Tízparancsolat és például a Függetlenségi Nyilatkozat összefüggésein, kapcsolatán, hogyan várjuk el egy „józan megfigyelőtől”, hogy megítélje azt, hogy a Tízparancsolat az adott kontextusban inkább vallási vagy világi jelkép-e?³²

A vallási jelképek állami vagy hivatalos használata Európában sem ritka gyakorlat. Az amerikai ügyekben szereplő jelképek és azok kontextusa e konti-

³⁰ O’Connor bíró párhuzamos véleménye, *Capitol Square Review*-ügy.

³¹ Stevens bíró különvéleménye, *Capitol Square Review*-ügy.

³² Susan Hanley Kosse: A Missed Opportunity to Abandon the Reasonable Observer Framework in Sacred Text Cases: *McCreary County v. ACLU of Kentucky* and *Van Orden v. Perry*. *First Amendment Law Review*, vol. 4., (2005–2006) 139., 166–167.

nensen is ismert. Egy elképzelt európai „józan megfigyelő” ugyanakkor a karácsonyi betlehem láttán aligha gondolna arra, hogy az állam a közterületre való kihelyezésével valamely vallást támogatja, előnyben részesíti másokhoz képest, vagy szívesen venné, ha polgára az adott vallást követné; egyszerűen arra gondolna, hogy „már megint itt a karácsony”. Ha egy új templom épül állami pénzből (ami nem gyakori), a józan megfigyelő talán nem gondol arra, hogy ezzel a zsebéből méltatlanul és indokolatlanul, mi több, a vallási semlegesség szabályát megsértve veszi ki az állam a pénzt, hanem inkább úgy véli, hogy nyilván észszerű okok, például a helybeli vallási közösség számának növekedése, vagy valamely más, méltányolható igény miatt történik mindez, de anélkül, hogy őt az új templomba való belépésre próbálnák kötelezni. A józan megfigyelő mércéje Európában sem állandó, esetről-esetre változhat, ezért nehéz azt absztrakt módon meghatározni. Inkább annak leszögezéséről lehet szó, hogy mi az a tevékenység, ami az állam részéről még egyértelműen ‘belefér’ a vallásszabadság jogába, és mi, ami már biztosan nem; a vallások, egyházak hagyományainak elismerése és elfogadása, valamint a kulturális-történelmi értékeknek minősülő épületeik, műtárgyaik támogatása példa az előbbire, míg az egyházaknak az polgárok felé való, ‘állami köntösbe öltöztetett’ népszerűsítése, támogatása az utóbbira.

3.3. A vallási jelképek megosztó jellege

Egy másik lényeges szempont, amelynek figyelembe vételével az amerikai bírák a jelkép-ügyeket eldöntötték, az érintett jelkép megosztó jellege, volt, azaz annak a vizsgálata, hogy mennyire járul hozzá a társadalom megosztottságához a jelkép „hivatalos” használata. Bizonyos felfogás szerint, ha a jelkép állam általi használata olyan érzetet kelt az azzal nem azonosulóknak, hogy ők másodrendű polgárok, illetve legalábbis a hitük vagy hitetlenségük az állam számára kevésbé kedves, akkor a társadalom kohéziója csorbát szenved.

Azonban a bíróság már a *Lynch-ügyben* is kihangsúlyozta, hogy a felperecek, önmagában a bírósági eljárás megindításával „nem teremthetik meg a megosztottság látszatát,” amelyet utóbb a megosztottság bizonyítékeként tüntetnek fel.³³ A megosztó jelleget nem az egyéni érzékenység alapján kell megítélni.

Breyer bíró, akinek szava a *Van Orden-ügyben* döntő jelentőségű volt, a jelkép körüli vita hiányát erőteljesen figyelembe vette.³⁴ Az olyan jelképek, ame-

³³ *Lynch-ügy*, többségi vélemény. Ld. Stephanie BARCLAY: Passive Acknowledgement or Active Promotion of Religion? Neutrality and the Ten Commandments in *Green v. Haskell*. *Brigham Young University Law Review*, (2010) 3., 13–15.

³⁴ Breyer bíró párhuzamos indokolása, *Van Orden-ügy*.

lyeknek a felállítása vitatott, és ezáltal jelentős médiafigyelmet kapnak, nehezebb helyzetbe kerülhetnek ebből a szempontból. Hasonlóképp, a jelképet körülvevő toleráns légkör és a társadalmi pluralizmust tisztelőben tartó környezet a jelkép használatának alkotmányossága melletti érv.³⁵ Greenawalt szerint Breyer attól tartott, hogy ha a *Van Orden*-ügyben vizsgált jelkép (a Tízparancsolat-emlékmű egy közparkban) felállítása alkotmányellenesnek minősül, és elindul egy vita a hasonló jelképekkel kapcsolatban is (amelyből számos akad szerte az Egyesült Államokban), akkor ez az áldatlan vita maga fogja megteremteni azt a megosztottságot, amelyet az *Establishment Clause* igyekszik megelőzni.³⁶

Garnett arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalom tagjai közti egyet nem értés, a vita egy jelkép használata körül önmagában nem adhat alapot az alkotmányellenesség megállapítására. A vallási kérdések fontos és vitatott elemei a társadalmi nyilvánosságnak, de más, hasonlóan vitatott kérdések is léteznek, amelyek vonatkozásában mégsem merül fel, hogy az állam nem foglalhat bennük állást. Az Első Alkotmánykiegészítésben foglalt „létrehozási tilalom” nem vezethet oda, hogy a közéletben nem lehet vallási megalapozottságú érveket használni a viták során, vagy tilalmazni kellene az olyan közpolitikákat, állami döntéseket, amelyeket ilyen érvek is megtámogatnak.³⁷ Az egyetértés hiánya és a széthúzás a demokrácia természetes velejárója, szükségszerű, és nem megszüntetendő kísérőjelensége.³⁸

3.4. Az eltelt idő szerepe

A vizsgált jelkép, emlékmű története, a felállítása óta eltelt idő a bíróság döntéseiben döntő jelentőségre tett szert. Ez nem csak a jelkép-ügyekben, hanem más, a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdésekben is hasonlóképpen alakult.³⁹

³⁵ Greg ABBOTT: Upholding the Unbroken Tradition: Constitutional Acknowledgement of the Ten Commandments in the Public Square. *William & Mary Bill of Rights Law Journal*, vol. 14., (2005–2006) 51., 69.

³⁶ Kent GREENAWALT: *Religion and the Constitution, vol. 2. Establishment and Fairness*. Princeton–Oxford, Princeton University Press, 2008. 86–87.

³⁷ Richard W. GARNETT: Religion, Division, and the First Amendment. *Georgetown Law Journal*, vol. 94. (2005–2006) 1667., 1718.

³⁸ GARNETT i. m. 1724.

³⁹ A *Walz v. Tax Commission* (397 U.S. 664 [1970]) ügyben a Legfelső Bíróság alkotmányosnak ítélte az egyházak számára biztosított ingatlandó-kedvezményeket, amelyet 1802-ben vezettek be, míg a *Marsh v. Chambers* ügyben (463 U.S. 783 [1983]) szintén nem gördített akadályt azon gyakorlat elé, amely szerint a törvényhozás soros ülészakának nyitányaként egy, az állam által alkalmazott lelkész vezette közös imára kerül sor, amelyet a Kongresszusban első ízben 1789-ben mondtak el.

Nem vitás, hogy a régebben kihelyezett vagy régebb óta használt jelképek (ld. *Lynch-ügy*, *Van Orden-ügy*, *Buono-ügy*) valamiféle előnyt élveznek az újabbakkal szemben,⁴⁰ de ez az elválasztás nem minden esetben döntő jelentőségű; ami bizonyos, hogy „régóta” (azaz, legalább több évtizede) használt jelkép további használatát egyetlen legfelső bírósági döntés sem tiltotta meg, attól a drámai képtől, hogy egy régi emlékművet bírósági parancsra „döntsenek le”, a bíróság mindenkorai többsége is viszolygott.

Greenawalt azonban arra figyelmeztet, hogy a régóta, zavartalanul követett gyakorlatok, a társadalmi állapotok megváltoztával problémássá válhatnak: attól, hogy valami korábban általánosan elfogadott volt, legalábbis nem emelt ellene senki szót, még válhat zavaróvá a ma embere számára.⁴¹ Többen – közülük legvehemensebben talán Scalia bíró – azzal érvelnek, hogy az Alkotmány szövegezői, az Egyesült Államok „Alapító Atyái” maguk is számos alkalommal használtak beszédekben, nyilvános szerepléseik alkalmával vallási jelképeket, vallási alapú érveket, és a korai Kongresszus sem ódzkodott ezektől, tehát az Első Alkotmánykiegészítés szövege nem irányulhatott a vallási jelképek száműzésére a közéletből. Greenawalt szerint azonban a korábbi, történelmi gyakorlat és a mai helyzetben megítélendő alkotmányosság eltérő eredményekre vezethet, más szóval, a modern gyakorlat eltérhet az első Kongresszusétól, mert az alkotmányos fogalmak, doktrínák időközben fejlődtek, átalakultak; a bírák nem fókuszálhatnak szűken azon gyakorlatokra, amelyek az alkotmányos garanciák megteremtésekor elfogadhatók voltak.⁴²

Azon vélemények, amelyek a jelképek alkotmányossága mellett érveltek, szinte kivétel nélkül hivatkoztak a vallásnak az amerikai történelemben és társadalmi fejlődésben betöltött szerepére. Ezek a bírák tehát nem pusztán azt mondták ki, hogy a „régí” gyakorlat esetében a vélelem annak alkotmányossága mellett szól, hanem azt is hozzátették, hogy az ügyek eldöntésekor a történelmi múlt szerepét is figyelembe kell venni. Az amerikai történelem nem csak a keresztény jelképek hivatalos használatának példáiban bővelkedik, hanem a vallások iránti nyitottságban és toleranciában is. Ugyanakkor a különböző keresztény felekezetek kiemelt történelmi jelentősége az Egyesült Államokban is egyértelmű, ez pedig ad egyfajta többletvédelmet a keresztény jelképek számára, még ha ez önmagában nem is tekinthető a bíróság számára döntő jelentőségűnek.

A vallási nézetek állami támogatásának tilalma nehezen vezethet a kulturális hagyományok figyelmen kívül hagyásához, és a Legfelső Bíróság bírái ezt nem is tartották kívánatosnak. Bár a döntések láncolatának végkövetkeztetése nem egyértelmű, de egyes döntések – bizonyos megkötésekkel – kife-

⁴⁰ ABBOTT i. m. 68.

⁴¹ GREENAWALT i. m. 74.

⁴² GREENAWALT i. m. 76–77.

jezetten súlyt helyeztek a társadalmi hagyománnyal összefonódó vallásos hagyomány tiszteletben tartására (*Lynch-ügy, Van Orden-ügy, Buono-ügy*). A *Pleasant Grove City-ügy* pedig kifejezetten a helyi közösség hagyományait vette figyelembe. Ezekből kitűnően megállapítható, hogy nem sérti az Első Alkotmánykiegészítést az, ha bizonyos vallások jelképei (korlátozott terjedelmű, és feltételekhez kötött) preferált pozíciót élveznek, amelyet számukra az állam biztosít.

3.5. Kulturális vagy vallási jelképek?

A történelmi múltba vesző kezdetek messzesége, amely egyes jelképek állam általi használatának jellemzője, azon érvet erősíti fel, amely szerint bizonyos, eredendően vallási jelképek az idő elteltével már elsősorban világi jellegűvé váltak, pontosabban az állam általi használat körülményei ezen, időközben kialakult világi jelentést helyezik előtérbe. Azaz, a Tízparancsolat vagy egy karácsonyi jászol hivatalos használata nem elsősorban vallási tartalmú üzenet, hanem az állam szekuláris üzenetét hordozza (a Tízparancsolat esetében az amerikai jogrendszer egyik alapjának tiszteletét, a jászol esetében a mindenki számára átélhető, laicizált – vallási tartalmát elvesztítő – ünnepet, „a szeretet ünnepét”, a karácsonyt). Amikor egy korábban egyértelműen vallási megalapozottsággal bíró gyakorlat alkotmányosságának megítéléséről kell döntenie, a bíróság minden esetben szekuláris érveket keres, ha a gyakorlat fenntartása mellett foglal állást (példa erre a vasárnap, mint kötelező munkaszüneti nap elismerése).

Az érvrendszer szekularizálásával maga a jelkép is szekularizálódik. Valójában ez a látszólagos középút (elvégre a jelkép megtartásában is segédkezik, de mégsem engedi be az állam vallási tartalmú üzenetét a közéletbe) mindkét, vitában álló oldalt súlyos lemondásra kényszeríti.⁴³ A *Lynch-ügy*ben szereplő jászol, ha világi jelképnek tekintjük, a kommercializált, misztikumától megfosztott karácsony jelképe lehet, jobb esetben egy történelmi esemény emléke. A keresztények számára azonban ez a jelentés vallásuk meggyalázását jelenti, aki pedig a jászolban fekszik, az emberiség megváltója. A világi tartalmú üzenettel való felruházás egyúttal megfosztja a jelképet vallásos jellegétől, azt üzeni a hívők számára, hogy vallásuknak nincs helye a közéletben, és eközben a vallást elutasítókat sem nyugtatja meg egészen, mert ők arra gondolnak, hogy amit látnak, mégis csak elsősorban vallási jelkép, amelynek világi üzenettel való megtöltése álca, amellyel a jelképet tartósan meg kívánják őrizni a közéletben. A mindig egyértelműen fogalmazó Stanley Fish szerint a bíróság ezen hoz-

⁴³ Seth KURLAND: The Religion Clauses and the Burger Court. *Catholic University Law Review*, vol. 34. (1984) 1., 13–14.

záállása „úgy próbálja megmenteni a vallást, hogy megfosztja a tartalmától”, a jelképeket pedig úgy, hogy „kiszívja belőlük az életet”.⁴⁴ Fish szerint az állami semlegesség elve a társadalmi pluralizmus nevében egyoldalúan vallásellenes, amelynek egyik megjelenése az a visszás értelmezés, amely félremagyarázza e jelképek jelentését; a jelképek csak akkor maradhatnak a helyükön, ha saját maguk antitéziseivé válnak, és beilleszkednek a szekuláris világképbe.⁴⁵

Ugyanakkor Laycock szerint még a „legagresszívabban szekuláris liberális” bírák sem kívánják valamennyi vallási jelkép teljes száműzését az állami megnyilvánulások közül, vagy az állam tulajdonában álló területekről, épületekről.⁴⁶ Azonban szerinte, ha az állam támogatni kíván bizonyos, konkrét vallásokat, akkor álláspontját nyíltan meg kell védenie, nem pedig deszakralizált szent szövegek és jelképek mögé bújva, amelyek „megújított” üzenetét senki nem fogadja vagy hiszi el.⁴⁷

4. Állami szólásszabadság

4.1. Állami semlegesség

A szekuláris közélet ideálja szerint a vallási jelképeknek nincsen helye az állam szférájában, az állam által megjelenített, „hivatalos” álláspontok között, tekintettel arra, hogy a társadalmi integráció és az egyéni szabadság csak szekuláris, vallástalanított közélet által érhető el. A vallásszabadság alapjoga kiterjed a vallásoktól való távolságtartásra is, arra, hogy az e jogát gyakorló – a közéletben legalábbis – képes legyen elkerülni bármilyen vallási felfogással való találkozást. A vallásszabadság alapján mindenkinek joga van tájékozott döntést hozni arról, milyen vallást kíván követni, milyen vallást utasít el, illetve hogy vallástalanul él-e. Ebbéli döntésében a többség akarata nem befolyásolhatja, nem gyakorolhat rá semmilyen nyomást, az állam nem üzenheti a polgárainak azt, hogy egyik vagy másik vallást előnyben részesíti, azaz polgáraitól is „jó néven venné” annak követését. A radikális szekularizmus doktrínája szerint a vallástalanított közélet e tekintetben az egyetlen lehetséges megoldás a társadalom

⁴⁴ Stanley FISH: *When Is a Cross a Cross?* *NYTimes.com*, 2010. május 3. http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/05/03/when-is-a-cross-a-cross/?_r=0

⁴⁵ FISH i. m.

⁴⁶ Douglas LAYCOCK: *Government-sponsored Religious Displays: Transparent Rationalizations and Expedient Post-modernism*. *Case Western Reserve Law Review*, vol. 61. (2011) 1211., 1251.

⁴⁷ LAYCOCK i. m. 1252.

tagjainak egyenlő kezelésére, a kisebbségi vallási közösségek, agnosztikusok, ateisták békés együttélésére.⁴⁸

Az állam egyik feladata a sokszínű, plurális társadalom kiépítése és megóvása. Zucca megállapítja, hogy a szekularizmus nem „semleges” választás, mint ahogy egyetlen politikai álláspont sem lehet az, de úgy véli, a szekularizmus az, amely a legmegfelelőbb kereteket képes biztosítani a sokszínű társadalom megvalósulásához.⁴⁹

Sajó álláspontja szerint az állami semlegesség olyan értelmezése, amely szerint az egyes vallások és egyházak a hagyományra tekintettel kapnak támogatást és élveznek kedvezményezett helyzetet a közéletben, valójában a történelmi *status quo* konzerválását célozza.⁵⁰ Véleménye szerint a vallási semlegesség csak a teljes egyenlőséget célozhatja, sem egy adott vallás hagyományai, sem történelmi érdemei, sem pedig híveinek száma nem alkalmazható szempontok az állami támogatás módjának és mértékének meghatározásában. Ez az állami semlegesség vitathatatlanul következetes, minden élethelyzetre világos választ adó értelmezése.

Scalia bíró és Thomas bíró, mint láttuk, nem ért egyet ezen érveléssel. Scalia szerint az állam igenis előnyben részesítheti a vallást a vallástalansággal szemben,⁵¹ Thomas bíró szerint pedig az Első Alkotmánykiegészítés kizárólag az állami kényszertől biztosít mentességet a polgároknak.⁵²

Zucca a szekularizmus veszélyeire is felhívja a figyelmet: a szekularizmus a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd ellehetetlenítését is szolgálhatja, és nem tud mit kezdeni a plurális társadalom jellegzetességeivel. Ahelyett, hogy a létező problémák megoldásában segédkezne, a vallási kérdések közéletből való kitiltásával elkendőzi azokat. Zucca nem látja, hogyan lehet képes a szekularizmus egyszerre szolgálni a vallásoktól való távolságtartás, és

⁴⁸ Gabriel ANDREESCU – Liviu ANDREESCU: The European Court of Human Rights’ Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Summer 2010. 64–67.

⁴⁹ Lorenzo ZUCCA: Lautsi – A Commentary of the Grand Chamber Decision. *Social Science Research Network, working paper*, 2011. április 14. 5–8. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1809577. Egy egészen szekuláris álláspontot is idézek azzal összefüggésben, hogy a radikális szekularizmus maga is világnézet, tehát a társadalomra kényszerítése maga sérti meg a semlegesség szabályát. A L’art pour L’art Társulat tagja, BESENYŐ Pista bácsi szerint: „Mi van? Semmi? [...] Szóval a semmi van? [...] A semmi az nem van, hanem nincs. Mert ha semmi van az pont, hogy nincs semmi, na de ha a semmi nincs az meg már valami, és akkor az már nem semmi.” Ld. <http://www.youtube.com/watch?v=1fdZmmdKpSY>

⁵⁰ SAJÓ András: A semlegesség doktrínái és az állam. *Beszélő*, 2003. október, 29–50.

⁵¹ Scalia bíró különvéleménye, *McCreary-ügy*.

⁵² Thomas bíró párhuzamos véleménye, *Van Orden-ügy*.

a szabad vallásgyakorlás jogát, ugyanis a vallások kitiltása a közéletből óhatatlanul ütközik a vallásgyakorlás jogával.⁵³

Fish megállapítása szerint a szekularizmus eltorzítja a „plurális semlegesség” elvét, és a vallási jelképek szekuláris jelentésének erőltetésével a vallás ellenében borítja fel a szükséges egyensúlyt.⁵⁴ Kennedy bíró véleménye pedig az, hogy a vallás állami támogatásának szigorúan értelmezett tilalma egyáltalán nem semleges a vallások irányában, mi több, nem igazolható ellenségességet jelez felénk.⁵⁵ A szekularizmus tehát maga is egy világnézeti alapú szabály, és miközben azt hirdeti magáról, hogy az alkotmányos állam szükségszerű semlegességéből következő, érvényesülést kívánó alapvető elv, maga sérti meg a semlegesség szabályát.

Weiler ír az európai társadalmak magától értetődő sokszínűségéről, és nézete szerint a közös európai örökségből következően mind a vallásgyakorlás, mind az attól való tartózkodás szabad. A vallási sokszínűség és az egyén választásának lehetősége az Egyesült Államokra is jellemző, mégpedig az állam létrejöttének kezdeteitől fogva. Éppen ezért Weiler szavai amerikai kontextusban is értelmezhetőek, mikor úgy véli, hogy a vallási tolerancia nem foglalhatja magában a vallásokkal, vagy a nemzeti identitással, a közösségi hagyományokkal, a történelmi múlt tiszteletével szembeni intoleranciát.⁵⁶

A semlegesség alkotmányjogi szabálya értelmében az állam nem választhat a rendelkezésre álló világnézetek, értékfelfogások között, azokat egyenrangúnak kell tekintenie, tehát semmilyen formában nem juttathatja kedvezőbb pozícióba egyiket a másikkal, és nem gyakorolhat nyomást polgáraitra valamely vallás általuk való elfogadása érdekében. A semlegesség azt biztosítja, hogy mindenki szabadon választhat a rendelkezésre álló felfogások közül, tehát az állam nem kényszeríthet senkit döntése meghozatalakor, mi több, „békén kell hagynia” az egyéneket.

Garnett szerint ugyanakkor az Első Alkotmánykiegészítésben foglalt alapítási tilalomnak nem lehet olyan értelmet adni, amely alapján a közéletből, vagy a közösséget érintő ügyek tárgyalásakor ki lehet kitiltani a vallási megalapozottságú érveket, illetve érvényteleníteni lehet azon közpolitikai döntéseket, amelyeket ilyen érvek támasztanak alá.⁵⁷ McConnell azt emeli ki, hogy az állam és az egyházak szükségszerűen kapcsolódnak egymáshoz, nem lehet őket teljes egé-

⁵³ Lorenzo ZUCCA: The Crisis of the Secular State – A Reply to Professor Sajo. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 7. (2009) 494., 509–514.

⁵⁴ FISH i. m.

⁵⁵ Kennedy bíró párhuzamos véleménye, *County of Allegheny-ügy*.

⁵⁶ J. H. H. WEILER: State and Nation: Church, Mosque and Synagogue – the Trailer. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 8. (2010) 162–163.

⁵⁷ GARNETT i. m. 1718.

szében elszeparálni, és a kérdés inkább az, hogy milyen módon lehet, és milyen módon nem szabad interakcióba lépniük egymással. A vallási alapú érvek közéletből való kitiltásának célja az, hogy megakadályozza a megosztó, abszolutista, intoleráns törekvések sikerét és az ilyen érvelés felbukkanását a közügyek vitáiban; McConnell szerint ez azonban pontatlan sztereotipizáláson és megkérdőjelezhető episztemológiai premisszákon nyugvó felfogás, és meg kívánja fosztani a vallásos embert a közösségben őt megillető teljes jogú státuszától.⁵⁸

Az állam nem lehet teljesen független, értékalapú döntéseket is hoznia kell, ezt el is várják tőle polgárai. A pluralizmus elvéből nem az következik, hogy az állam nem határozhat meg ideológiai alapú, sőt akár vallási értékeken (is) nyugvó prioritásokat, de nem léphet fel kizárólagossági igénnyel, nem gyakorolhat nyomást sem az emberekre, nem mondhatja nekik azt, hogy csak az általa preferált ideológia vagy értékrend a helyes, és nem kelthet olyan látszatot, amely szerint valamely értékrend (vallás, világnézet) követése az egyén előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetbe hozza az államhoz vagy a közösséghez fűződő viszonyában.

Weiler a *Lautsi v. Italy* ügy kapcsán állapítja meg, hogy a társadalmi pluralizmust az segítené elő, ha mindenki kihelyezhetné saját vallási (vagy más világnézeti) jelképét az osztályteremben. A modern társadalmaknak tiszteletet kell tanúsítaniuk a különféle vallásokkal és világnézetekkel szemben, de a tisztelet nem azáltal valósul meg, hogy ezek jelképeit kivétel nélkül eltüntetjük.⁵⁹ Smet szintén egyfajta „nyílt állami semlegesség” mellett foglal állást, amely nem tiltaná meg a vallási jelképek használatát a közéletben, hanem ellenkezőleg, valamennyi jelképet beengedne a közéletbe.⁶⁰

Kennedy bíró szintén a különböző értékek egymás mellett élésében, a közéletben való megjelenésében hisz.⁶¹ Griffin is kiemeli, hogy az „alkotmányos tolerancia” értelmében karácsonykor a keresztény jelképek mellé más vallások és filozófiák jelképei is kihelyezhetők lennének; ennek eredménye kevesebb intoleráns vallás, és több vallásszabadság lenne.⁶² Az amerikai ügyek kontextusában azonban ez a megközelítés nem minden esetben, és olykor csak csekély mértékben alkalmazható, ugyanis az állam számára – egy középület falán, egy

⁵⁸ Michael McCONNELL: Five Reasons to Reject the Claim that Religious Arguments Should Be Excluded from Democratic Deliberation. *Utah Law Review*, (1999) 639., 656–657.

⁵⁹ J. H. H. WEILER: Crucifix in the Classroom Redux. *European Journal of International Law*, vol. 21. (2010) 5.

⁶⁰ Stijn SMET: *Lautsi v. Italy: The Argument from Neutrality*. *Strasbourg Observers*, 2011. március 22.

⁶¹ Kennedy bíró párhuzamos véleménye, *Buono-ügy*.

⁶² Leslie C. GRIFFIN: Fighting the New Wars of Religion: the Need for a Tolerant First Amendment. *Maine Law Review*, vol. 62. (2010) 23., 73–74.

parkban de akár egy karácsonyi vásáron – csak korlátozott hely áll rendelkezésre, arról nem is beszélve, hogy ha az állam számára előírjuk bármely, illetve valamennyi vallási jelkép kötelező elhelyezését az efféle helyeken, akkor megfosztjuk attól a jogától, hogy maga kommunikáljon választása szerinti üzeneteket polgárai felé (amely lehetőséget a *Pleasant Grove City-ügy* döntése értelmében számára is biztosítani kell).

4.2. Az állam szabad véleménynyilvánítása vallási kérdésekben

Az államra a hagyományos alapjogi dogmatikai rend szerint nem mint a szólásszabadság alanyára gondolunk, hanem úgy, mint amelynek feladata a polgárai számára biztosított szólásszabadság tiszteletben tartása, illetve tényleges lehetőségeinek előmozdítása. Ugyanakkor az állam is óhatatlanul kommunikál különböző üzeneteket, véleményeket. A *Pleasant Grove City-döntés*ben megfogalmazott többségi vélemény pedig odáig jutott el, hogy ezek az üzenetek ugyanúgy a szólásszabadság védelmét élvezik, tehát korlátozásukra az alapjog általánosan érvényesülő szabályait lehet csak alkalmazni. Megjegyzendő, hogy az alapjogok illetén értelmezése az európai jogfelfogástól alapvetően idegen; az európai alapjogi dogmatika szerint a jogokat az állam biztosítja, és védi meg polgárai e jogait, elsősorban éppen saját magától. Az állam általi véleményformálás ezáltal az alapjogi rendszeren kívül helyezkedik el, e rendszerben nem értelmezhető.

Dolan megállapítása szerint a *Pleasant Grove City-ügy*ben született döntés által létrehozott „állami szólásszabadság doktrína” alapján az állam, a szólásszabadság joga által védett módon fejezheti ki saját nézőpontját és utasíthat el alternatív nézeteket.⁶³ Mindez magában foglalja azon jogot is, hogy az állam „identitásteremtő üzeneteket” kommunikáljon, és ne csak írásban lefektetett közpolitikai elképzeléseket.⁶⁴ Mint azt Stevens bírő párhuzamos indokolása említi, az „állami szólásszabadság” részleges elismerése már a Legfelső Bíróság korábbi döntéseiben is megjelent, bár korántsem ilyen, általános érvénnyel.⁶⁵

⁶³ Mary Jean DOLAN: Government Identity Speech and Religion: Establishment Clause Limits after Summum. *William & Mary Bill of Rights Law Journal*, vol. 19. (2010) 1., 6.

⁶⁴ DOLAN i. m. 35.

⁶⁵ A *Rust v. Sullivan*, 500 U.S. 173 (1991) döntés fenntartotta azon rendelkezés alkotmányosságát, amely megtiltotta az egészségügyre fordítható állami támogatások felhasználását az abortusz propagálására. A *Johanns v. Livestock Marketing Association*, 544 U.S. 550 (2005) döntés szerint alkotmányosan előírható olyan adó kivetése, amelyből a marhahús fogyasztását népszerűsítő kampányt finanszírozza az állam. A *Garcetti v. Ceballos*, 547 U.S. 410 (2006) döntés értelmében, ha egy állami alkalmazott hivatali kötelezettségeivel kapcsolatban nyilatko-

A *Pleasant Grove City-döntés* kifejezetten leszögezte, hogy amennyiben a jelképek kihelyezésére nyitva álló hely befogadóképessége véges (és nyilván valamennyi közterületé az), akkor az állam nem tudja elkerülni a különféle nézőpontok, vélemények közötti szelekciót. Egy park az állandó emlékművek tekintetében tehát nem olyan közforum, ahová mindenkit azonos feltételekkel kell beengedni, hogy elmondhassa a véleményét, hanem olyan hely, amelynek ilyen irányú felhasználásáról az állam döntést hozhat.

Bizonyos vélemények szerint az állam valóban hozhat efféle, valakit kedvezőbb, mást hátrányosabb helyzetbe hozó döntést, de az *Establishment Clause*-ra is tekintettel vallásos tartalmú üzeneteket és jelképeket nem közölhet, és nem helyezhet el; azaz a vallási jelképek felállítását célzó felvetéseket mérlegelés nélkül el kell utasítania.⁶⁶ Ha az Első Alkotmánykiegészítés tiltja a vallások támogatását, akkor az állami szólásszabadság az ilyen tartalmú üzenetekre sem terjedhet ki.⁶⁷ Ha azonban a következő időkben a bíróság a *Pleasant Grove City-ügyben* kifejtett álláspontja mentén halad tovább, akkor a polgárok az egyház létrehozásával szembeni alkotmányos védelem nélkül maradnak.⁶⁸ Greenawalt szerint, bár az állam helyesen jár el, ha erkölcsi felfogásokat vagy politikai elméleteket, mint érvényeseket tanít, de nem támogathatja a vallási igazságokra hivatkozó állítások közzétételét.⁶⁹

Greenawalt egy másik felvetése is említésre érdemes. A vallási semlegesség általánosan elfogadott értelmezése szerint az a tény, hogy az állam olyan múzeumokat tart fenn, amelyekben vallási tartalmú műtárgyakat, festményeket is őriznek, nem minősül a semlegesség megsértésének, mert a kiállítás célja elsősorban szekuláris, és a régmúlt korokban született, esztétikai értelemben kiemelkedő művek megőrzését és bemutatását szolgálja. (A kérdés persze itt is felmerül, miszerint vajon meg lehet-e fosztani Caravaggio *Emmauszi vacsorá*-ját vallási tartalmától, tekintettel arra, hogy annak vallási tartalma alakítja az esztétikai élményt is, illetve nem veszít-e túl sokat az a látogató, aki a képet kizárólag laikus szemmel tekinti meg?) De Greenawalt nem erre utal, hanem azt állítja, hogy az esztétikai ok igenis fontos a régóta használt vallási jelképek alkotmányosságának elismeréséhez; a *Lynch-ügyben* szereplő jászol például nem

zik, nem illeti meg a szólásszabadság általános védelme, és kifejtett véleményére alkalmazhatóak a munkahelyi fegyelmi szabályok.

⁶⁶ E. Gregory WALLACE: When Government Speaks Religiously. *Florida State University Law Review*, vol. 21. (2004) 1183., 1190–1191.

⁶⁷ Erwin CHEREMINSKY: A Dangerous Free Speech Ruling. *Trial*, vol. 45. (2009) 60.

⁶⁸ Catherine M. A. McCauliff: Religion and the Secular State. *American Journal of Comparative Law*, vol. 58. (2010) 31., 48.

⁶⁹ GREENAWALT i. m. 73.

hordozott olyan értéket, amely alapján a bíróságnak meg kellett volna védenie.⁷⁰ De ez a gondolkodás óhatatlanul zsákutcába vezet. Ki állapítja meg egy jelkép, emlékmű esztétikai értékét? Az állam vagy a bíróság biztosan nem teheti, mert a művészi szabadságának jogából fakadóan nem hirdethet eredményt a műalkotások között azok esztétikai értéke alapján. A *Van Orden-ügyben* vizsgált Tízparancsolat-emlékmű (amely nem olyan régi, mint Caravaggio képe, hanem „csak” jó ötven esztendő, eléggé esztétikus-e ahhoz, hogy alkotmányos védelem illesse meg?)

Weeden szerint az *Establishment Clause*-ból következő egyenlőségi elv nem tiltja meg az állam számára a „passzív vallási diszkriminációt”, például a vallási jelképek felállításáról szóló döntése során, mert az államnak is vannak jelentős érdekei, amelyek a történelmileg vagy a közösség számára fontos témák, ügyek közéletben való megjelenítéséhez fűződnek.⁷¹ Pleasant Grove City városa nem tanúsított ellenséges magatartást, vallási intoleranciát a Summum egyház irányába, amikor elutasította az emlékmű felállítására vonatkozó kérvényét. A város fenntartotta a közparkot, pihenési, történelmi, oktatási, esztétikai és célokból. Mindeközben a város fenntartotta azon jogot, hogy válasszon a kihelyezni kívánt emlékművek közül, és amennyiben döntése valóban az előbbieken említett célokat szolgálja, azzal nem sérti meg az Első Alkotmánykiegészítést, mert az államnak nem lehet célja a vallás támogatása vagy korlátozása.⁷² Az állam és a vallás teljes, abszolút szétválasztása nem lehetséges.⁷³ Weeden szerint az állami döntés, amely egyik vallás számára kedvezőbb, míg a másikat hátrányosabb helyzetbe hozza, nem megengedhetetlen, mert az *Establishment Clause* nem kötelezi arra az államot, hogy teljesen semleges legyen, amikor legitim, szekuláris célt kíván elérni.⁷⁴ Összefoglalva: e felfogás szerint, ha az adott vallási jelkép kapcsolódik egy közösség múltjához, történelméhez, kultúrájához, és az azt kihelyező állam ennek elismeréseként dönt a jelkép felállításáról, akkor cselekedete alkotmányosan megengedhető.

Ha elfogadjuk a *Pleasant Grove City-döntésben* szereplő állami szólásszabadság-doktrínát, és az állam számára bizonyos esetekben polgáraihoz hasonló véleményszabadságot biztosítunk, felmerül a kérdés, hogy ki ellenőrzi annak gyakorlását? Park megállapítása szerint a felügyelet kizárólag a politikai folyamaton keresztül valósulhat meg; azaz a polgárok a demokratikus választások

⁷⁰ GREENAWALT i. m. 76.

⁷¹ L. Darnell WEEDEN: A First Amendment Establishment Clause Analysis of Permanent Displays on Public Property as Government Speech. *Thurgood Marshall Law Review*, vol. 35. (2009–2010) 217., 218.

⁷² WEEDEN i. m. 232–233.

⁷³ *Lemon-ügy*, többségi vélemény.

⁷⁴ WEEDEN i. m. 234.

alkalmával az állami véleménynyilvánítás helyességéről vagy hibáiról is döntést tudnak hozni. Az állam (kormányzat) polgárai által elszámoltatható.⁷⁵ Ez persze átengedi a döntést az állami szólásszabadság megfelelősége felől a mindenkori többségnek, ami a vallási kisebbségek vagy a vallástalan kisebbség (ha kisebbség) számára idézhet elő nem kívánt helyzetet. A doktrínát elfogadva mégsem mutatkozik más lehetőség az állami vélemények kontrollálására; azaz az állam – legalábbis a következő választásig – gyakorlatilag bármilyen döntést hozhat. Ha például a mormonok lakta Pleasant Grove City-ben nem engedi a kereszt felállítását, ellenben megengedi a „szcientológia szimbólum” kihelyezését, akkor a város lakói csak utólag, a következő helyhatósági választás során tudják nemtetszésüket kifejezni hagyományaik, történelmük semmibe vétele miatt; a politikai logikából azonban az adódik, hogy a mindenkori kormányzat nem fog ujjat húzni a városbeliekkel, pontosabban azok többségével.

Ez tehát ismét a többség számára kedvezőbb megoldás felé vezet; márpedig az Egyesült Államokban a döntő többség vallásos. Ugyan a szekularizáltabb európai társadalmakban sincsen arról szó, hogy meg kéne tagadni a templomok felújításának támogatását, vagy a vallásos tartalmú köztéri szobrok állagmegóvását, ugyanakkor a Mikulást több helyen már száműzték az iskolákból,⁷⁶ tehát a többség megváltozása együtt jár egyes korábbi hagyományok tiszteletben tartásával és mások felrúgásával.

5. A Lautsi-ügy és az amerikai döntések

5.1. A két Lautsi-döntés

A strasbourgi Emberi jogok Európai Bírósága ez idáig egyetlen olyan ügyben hozott döntést, amelynek tényállása hasonlít a tárgyalt amerikai ügyekére. A *Lautsi v. Italy* ügyben ráadásul két, egymással ellentétes bírósági döntés is született, és az eset Európában széles körben keltett érdeklődést.

Az ügy kérelmezőjének két fia egy olasz kisváros állami iskolájának tanulói voltak, ahol minden osztályterem falára feszület volt kifüggesztve. Az iskola igazgatóinak ülésén a gyermekek apja a vallási szimbólumok, különösen a feszület osztálytermekben való megjelenése ellen emelt szót, és azok eltávolítását kezdeményezte. Az iskola igazgatósága ezt követően úgy határozott, hogy a vallási jelképek az osztálytermekben maradhatnak.

⁷⁵ Daniel W. PARK: Government Speech and the Public forum: a clash Between Democratic and Egalitarian Values. *Gonzaga Law Review*, vol. 45. (2009–2010) 113., 146–148.

⁷⁶ Kitiltották a Mikulást egy francia iskolából. *Index.hu (MTI)*, 2012. december 5. http://index.hu/kulfold/2012/12/05/kitiltottak_a_mikulast_egy_francia_iskolabol/

A kérelmező keresetével közigazgatási bírósághoz fordult, panaszának okaként a szekularizmus elvének megsértését jelölte meg, összefüggésbe hozva azt az olasz Alkotmány 3. és 19. cikkében foglalt egyenlőség és vallásszabadság jogaival, valamint az Emberi Jogok Európai Egyezménye 9. cikkével.

Az illetékes miniszter bekapcsolódott az elsőrendű felperes által kezdeményezett bírósági eljárásba. Azzal érvelt, hogy a felperes keresete megalapozatlan, mivel a feszületek jelenléte az állami középiskolák falain a középiskolák belső szabályairól szóló 1924. évi 965. számú királyi rendelet 118. cikkének, és az általános iskolák alapvető szabályairól szóló 1928. évi 1297. számú királyi rendelet 119. cikkének megfelelően történt. Az 1928. évi rendelet 119. cikke előírja, hogy minden osztályterem falán feszületet kell elhelyezni. Az 1924. évi rendelet 118. cikke szintén arról rendelkezik, hogy minden tanteremben feszületet és a királyról készült portrét kell elhelyezni.

A bíróság elutasította a keresetet, hangsúlyozva, hogy „az állam szekuláris jellegének elve mára az európai és a nyugati demokráciák örökségévé vált”. Ennek ellenére úgy ítélte meg, hogy a feszület jelenléte az állami iskolák tantermeiben nem sérti ezen elv érvényesülését. Döntése indokolásában kifejtette, hogy bár a feszület tagadhatatlanul vallási szimbólum, de nem csupán a katolikus egyházhoz, hanem általában a kereszténységhez köthető. A feszület történelmi és kulturális szimbólum, az „identitáshoz kapcsolódó értékkel” bír az olasz emberek számára, és az olasz és európai kulturális történelmi fejlődés tükröződik vissza benne. A bíróság megállapította továbbá, hogy a feszület az olasz alkotmány értékrendjének szimbólumaként is értelmezendő.

Az első kérelmező fellebbezést nyújtott be a legfelső közigazgatási bírósághoz (*Consiglio di Stato*), amely testület döntésében kifejtette, hogy a szóban forgó rendelkezések összeegyeztethetők a szekuláris elvekkel. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a feszület által jelképezett, vallási eredetű értékek (a tolerancia, a kölcsönös tisztelet, az egyéni értékek, mások jogainak tiszteletben tartása, az egyén szabadságának figyelembe vétele, az egyén lelkiismereti meggyőződésének szabadsága, az emberi szolidaritás és a diszkrimináció minden formájának elutasítása) az olasz civilizációt is jellemezték. Ebben az értelemben, amikor az osztályterem falán a feszület megjelenik, ezzel szimbolikus funkciót tölt be, függetlenül a tanulók vallásos meggyőződésétől. A bíróság ennek megfelelően elutasította a fellebbezést.

A panaszos ezt követően fordult az Emberi Jogok Európai Bíróságához, saját, illetve gyermekei vallásszabadsághoz (9. cikk), valamint az oktatás (tanulás) szabadságához fűződő jogainak (első kiegészítő jegyzőkönyv, 2. cikk) megsértésére hivatkozva.

A strasbourgi bíróság Második Szekciója döntésében megállapította, hogy az állam kötelezettsége a vallásszabadság biztosításában kiterjed annak tilalmára, hogy polgárait akár csak közvetve is megpróbálja befolyásolni abban, mely val-

lást kövessék, vagy mely tanait fogadják el igaznak.⁷⁷ A bíróság szerint a feszület többféle jelentése közül a vallási jelentés a meghatározó. A feszület látványa „érzelmileg zavaró” azoknak, akik nem keresztények vagy nem vallásosak. A „negatív vallásszabadság” (a vallásoktól való tartózkodás joga) nem csak arra terjed ki, hogy e jogát gyakorló távol maradjon a vallási szertartásoktól vagy a vallásos oktatástól, hanem a jelképektől való távolságtartásra is. Az állam kötelessége a vallási semlegesség fenntartása a közoktatásban; a bíróság nem látta azt, hogy a feszületek kihelyezése hogyan járul hozzá a sokszínű közoktatás fenntartásához. Megállapította továbbá, hogy a szülőknek joga van saját meggyőződésük szerint nevelni a gyermekeiket, a gyermekeknek joguk van eldönteni, miben hisznek, a feszületek kötelező kihelyezése pedig csorbította e jogokat. Az olasz állam tehát megsértette a kérelmezők oktatási szabadsághoz, illetve vallásszabadsághoz fűződő jogát.

Az olasz állam erre irányuló kérelmét követően az ügy a Nagykamara elé került. A Nagykamara megváltoztatta az első döntést, és elutasította a panaszt.⁷⁸ Döntése indokolásában megállapította, hogy a vallásszabadság (azon belül pedig az állami kötelezettség a szülők vallási és filozófiai meggyőzésének tiszteletben tartására) nem csupán a tananyagra és az oktatás módjára terjed ki, hanem valamennyi olyan körülményre, amely a közoktatást és a tanítást „körülveszi”, tehát az osztálytermekben található tárgyakra is (63. bekezdés). A Nagykamara is úgy vélte, hogy a feszület mindenekelőtt vallási szimbólum. Ugyanakkor a bíróság – a Második Szekcióval szemben – úgy ítélte meg, hogy nem bizonyítható az, hogy a vallási jelkép kihelyezése hatást gyakorol a diákokra, a falon lógó feszület „passzív szimbólum” (66. és 72. bekezdés). A kérelmező saját, szubjektív megítélése a sérelem bekövetkezte vonatkozásában önmagában nem elegendő annak megállapításához (66. bekezdés). A feszület – túl azon, hogy elsősorban vallási jelkép – hozzájárul az olasz identitáshoz, és hagyományosan ott lóg az iskolák falain. Annak megítélése, hogy ez a hagyomány fenntartandó-e, az állam mérlegelési jogkörébe (*margin of appreciation*) tartozik. A bíróság figyelembe vette azt is, hogy az egyes európai államok kulturális és történelmi fejlődése mennyire sokszínű (68. bekezdés). Nincs tehát egyetemes európai mérce a tekintetben, hogy a vallási jelképeknek van-e helyük a közéletben, a közoktatásban. Az állam általi egyezményesértés tehát nem állapítható meg.

⁷⁷ *Lautsi v. Italy*, application no. 30814/06, judgment of 3 November 2009.

⁷⁸ *Lautsi and others v. Italy*, application no. 30814/06, judgment of 18 March 2011.

5.2. A Lautsi-ügy és az amerikai jelkép-ügyek analógiái és különbségei

A Lautsi-ügy tényállása alapvetően eltér az amerikai ügyek többségétől egy ponton: az ügyben nem egyetlen jelkép felállításáról, hanem egyazon jelkép valamennyi iskolai tanteremben való kihelyezése körül folyt a vita. Ilyen értelemben az olasz állam erőteljesebb módon „avatkozott be” a tanulók életébe, mint egy olyan város vagy kormányzat, amely egy bizonyos helyre állít ki egy vallási jelképet. Az európai ügy ugyanakkor nagyban hasonlít a *Stone v. Graham* eset tényállására. Utóbbi alapján levonhatjuk a következtetést: az olaszországi szabályozás az Egyesült Államokban feltehetően elbukott volna a bíróság előtt. Ezen túlmenően azonban a *Lautsi-ügyben* felbukkant érvelések, bírósági indoklások és a *Stone-ügyön* túli más amerikai ügyek analógiáinak egybevetése sem tanulság nélküli.

A Második Szekció (első *Lautsi-döntés*) érvelése egybevág Brennan, Stevens, Ginsburg és más amerikai bírák érvelésével a szekuláris állam jellemzőivel kapcsolatosan; e strasbourgi bírák szerint a vallási jelképeknek nincs helye a közéletben, illetve az állam általi használatuk nem megengedhető.

A Nagykamara (második *Lautsi-döntés*) ugyanakkor kiemelte a jelkép passzív jellegét, tehát használatának állami kényszertől való mentességét. A jelképek „passzivitása”, ezáltal az állami véleménynyilvánítás kényszertől, vagy nyomásgyakorlástól való mentessége az amerikai ügyekben is előkerülő érv volt. Az olasz állam pedig ugyanúgy hivatkozott a feszület kulturális-történelmi jelentőségére, mint ahogy a jelképek kihelyezését alkotmányosnak tekintő amerikai bírák hivatkoztak az állami „üzenet” szekuláris, vallási tartalmától megfosztott jellegére. Ezzel pedig az olasz állam is magára vonta azon kritikákat, melyek szerint a feszület vallási tartalmától való megfosztása túl nagy ár annak megőrzéséért; a vallási jelképek szekularizálása csak a vitában szembenálló felek kölcsönös elégedetlenségéhez vezethet.⁷⁹ Roper szerint ráadásul a jelképek szekuláris tartalmának kiemelése a vallási semlegesség szabályának megsértését éppen a vallások irányába követi el. Számára még az is abszurdnak tűnik, ha a vallási jelképek közéletben való használatát csak abban az esetben engedi meg a bíróság, ha annak van szekuláris jelentése is.⁸⁰

A Nagykamara ugyanakkor döntésének indokolásában említést tett az olasz hagyományokról is, ezzel lehetőséget adva ítélete és a történelmi hagyományokat tiszteletben tartó amerikai döntések közötti párhuzam megrajzolására.

⁷⁹ WEILER (2010b) i. m. 3.

⁸⁰ Marie Elizabeth ROPER: Secular Crosses and the Neutrality of Secularism: Reflections on the Demands of Neutrality and its Consequences for Religious Symbols – the European Court of Human Rights in Lautsi and the U. S. Supreme Court in Salazar. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 45. (2012) 841., 874–876.

Zucca támadta a második *Lautsi-döntést*, mert helyteleníti, hogy az a *margin of appreciation* elvére épült. Szerinte a *margin of appreciation* elvének alkalmazása a mindenkori társadalmi többség számára engedi át a döntést a szóban forgó, vagy ahhoz hasonló kérdésekben, ez pedig a kisebbség jogait csorbitja.⁸¹ (Ez a probléma a *Pleasant Grove City-ügy* többségi indokolásában megfogalmazott *government speech* doktrína következményeinek fejtegetése során is előkerült.)

Az amerikai ügyek és a két *Lautsi-döntés* indokolásainak érvrendszere, ideértve a perben álló felek érveit is, jelentős átfedést és hasonlóságot mutat, még akkor is, ha ezen érvek olykor jelentősen eltérő döntésre vezették is a bíróságokat.

6. Következtetés

Bár az amerikai ügyek meglehetősen színes képet mutatnak, markáns és jelentősen eltérő bírói véleményekkel, továbbá a két *Lautsi-döntés* is ellentmond egymásnak, bizonyos következtetések levonására áttekintésüket követően mód nyílik. Az amerikai ítéletek közös tanulsága az, hogy a vallási jelképek állam általi használatakor mindig szükséges egy ún. szekuláris cél, azaz a jelképnek világi jelentést is kell hordoznia, és e jelentésnek az adott kontextusban fontosabbnak kell lennie a jelkép vallási jelentéséhez képest. Ugyanakkor a történelmi múlt és a társadalmi-közösségi hagyományok jelentőségét a bírósági döntések is elismerik. Utóbbi pedig azt jelenti, hogy egy régóta használt, vagy régóta álló jelkép, amelynek van releváns szekuláris célja és jelentése (a karácsony megünneplése, a háborúban elesett katonának való emlékkállítás, a helyi vallási közösség és hagyományok elismerése), jó eséllyel önmagában teljesíti az első, a szekuláris célra vonatkozó kritériumot; az eltelt idő így válik alkotmányos jelentőségű tényezővé az ügyek eldöntésekor. Az újabb, felállítani kívánt vallási jelképek is lehetnek alkotmányosak, ha az igazolható szekuláris cél általuk megvalósul. Ez a „megmenekülés” azonban áldozattal – a vallásos üzenet elhomályosulásával – jár.

Érdekes fejleménye az amerikai bírói gyakorlatnak az „állami szólásszabadság” doktrínájának elismerése, amely bizonyos keretek között felhatalmazza az államot a vallási tartalmú üzenetek közvetítésére; e jog azonban nem korlátlan, gyakorlása a hagyományok, illetve a társadalmi többség akarata által korlátozott, és visszaélészerű használata végső soron a politikai folyamat, azaz a mindenkori állami (országos) és helyi szintű választások során nyerheti el büntetését. Az állam szólásszabadságának elismerése lényegében az állami (vallási) semlegesség szabályának egy jelentős korlátozásához, vagy inkább megszo-

⁸¹ ZUCCA (2011) i. m. 10–12.

rító értelmezéséhez is elvezet. Az eddigi egyetlen, az amerikai ügyekhez hasonló európai eset, a *Lautsi-ügy* lényegében hasonló érveket hozott a felszínre, és végül keretek között ugyan, de elfogadta az állam döntési szabadságát a jelképhasználat kérdéseiben. Ezen döntések és a belőlük kinyerhető elvek és szabályok megfelelő támpontokat adnak az újabb vitákhoz, azonban arra nem elegendők (sem Európában, sem az Egyesült Államokban), hogy a legújabb kori „vallásháborúk” általuk nyugvópontra jussanak; e döntések tehát nem tekinthetők a bíróságok utolsó szavának.